BARSBAY DÖNEMİNDE MISIR'DA BEŞERÎ OLAYLARIN VE DOĞAL FELAKETLERİN TOPLUM VE İKTİSADÎ HAYAT ÜZERİNDE ETKİLERİ (1422–1438)

During the Reign of Barsbay Impacts of Natural Disaster and Human Activities on the Society Economic Life in Egypt. (1422–1438)

İlyas GÖKHAN*

ÖZET

Bu çalışma, Memlûk sultanlarından Barsbay döneminde (1422–1438) meydana gelen iktisadî buhran ve veba salgınları hakkındadır. Bu dönemde devlet siyasî bakımdan güçlü olmasına rağmen iktisadî açıdan zayıftı. Bu zayıflığın sebepleri idarecilerin yanlış politikalar takip etmelerinin yanında bu süreçte ortaya çıkan kıtlıklardır. İdareciler, iktisadî olaylara müdahale edip, tekelciliğe başvurmuşlardır. Bu durum, ülkenin hem iç hem de dış ticaretini kötü şekilde etkilenmiştir. Nil'in akış düzenin yıllarda farklılık göstermesi ekonomiyi kötü etkiledi. Buna ilaveten Mısır parası istikrarsızdı. İnsanlar fiyatların yüksekliğinden ve enflasyondan sıkıntı çektiler.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Devleti, Sultan Barsbay, para, kuraklık, pahalılık ve veba salgınları.

ABSTRACT

This work is about plagues and economic crisis took place during the reign of Barsbay one sultans of Memluk State (1422–1438). In this period, altough the state was politically strong, it was economically poor. The reasons for economic weakness was the wrong policies the rulers followed and droughts that occurred in this period. The rulers internevened in economic affairs, and established monopolies in many economic activities. This case effected the domestic badly, as well as the foreign merchants. Nile's low currents in different years had bad effects on the economy. In addition, Egypyie's money was not stable. The people were suffering from high pricies and enflation. Furthermore, in this period Egypts suffered from many plagues.

Key Words: Memluk Of State, Sultan Barsbay, coin, drought, enflation and plagues.

* Yrd. Doç. Dr., Sütçüimam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ KAHRAMANMARAŞ

Burcî Memlûklardan olan Barsbay, sultan Tatar'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed'i tahtan indirerek 1422'de saltanatı ele geçirdi. On altı yıl Memlûk devletini idare eden Barsbay dış politikada etkin bir siyaset izleyerek ülkesinin gücünü artırmayı başardı. Hıristiyan korsanların sığındığı ve üs edindiği Kıbrıs adası üzerine üç deniz seferi düzenleyerek burayı Memlûklara tabi hale getirdi. Barsbay Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Karakoyunlu Türkmen devleti ile iyi ilişkiler kurarken, bölgedeki diğer bir Türkmen devleti olan Akkoyunlular üzerine sefer düzenleyerek Diyarbakır'ı kuşatmış ve onları barış yapmaya zorlamıştı. Barsbay bu sırada Yakındoğu'nun en güçlü devleti Timurluların sultanı Şahruh ile de karşı karşıya gelmekten çekinmemiştir. Barsbay dış siyasette kısmen başarılı olmakla birlikte, iç siyasette aynı muvaffakiyeti gösteremedi. Memlûk devletinde onun döneminde uygulanan yanlış iktisadî politikalar halkın durumunun kötüleşmesine neden oldu.[1]

Sultan Barsbay döneminde iç karışıklar ve savaşların yanı sıra Mısır tarihinde sürekli görülen salgın hastalıklar ve kıtlıklar da iktisadî sıkıntıların yaşanmasına neden oldu. Bu dönemde ortaya çıkan iki büyük veba salgını Mısır ve Suriye toplumu üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Mısır'da görülen tabiî afetlerin yanı sıra çeşitli sebeplerden ortaya çıkan kıtlık, pahalılık ve iktisadî düzensizlikler toplumun hayatını güçleştiren etkenlerdi. Bu dönemde görülen salgın hastalık ve kıtlıkları birlikte inceleyerek bunların doğurduğu iktisadî sıkıntıları ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmanın konusu; Barsbay döneminin tam bir malî tarihi değil, yukarıda da kısaca bahsettiğimiz gibi toplumun karşılaştığı iktisadî sıkıntılar ve salgın hastalıklardır. Bu olayları ortaya koyarken toplumun aile ve gündelik hayatını, çarşı pazar durumunun nasıl sürdüğünü de incelemeye çalışacağız. Bunların yanında Memlûklar döneminde salgın hastalıklara nasıl bakıldığı, uygulanan tedavi yöntemleri ve alınan önlemlerin neler olduğu da görülecektir. Barsbay döneminde görülen kıtlık ve pahalılıkların sebepleri, fiyatların nasıl seyrettiği, halkın sıkıntılarının giderilmesi için alınan önlemler, tedavülde olan paralar ve bunların değerleri de ortaya konacaktır.

Barsbay döneminin iktisadî buhranları ve salgın hastalıklarını açıklığa kavuşturmaya çalışılırken diğer dönemlere göre kaynaklar bakımından şanslı olduğumuzu söylemek gerekir. Çünkü Barsbay dönemi Memlûk

---

[1] Şehabeddin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı, 25, Mart 1971 İstanbul, s.26–27; Kazım Yaşar Kopraman, "Mısır Memlükleri (1250–1517)" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, C.VI, İstanbul, 1987, s. 517

tarihçiliğinin zirvede olduğu bir devirdir.[2] Bu devrin dört ünlü müellifi el-Makrîzî, el-Aynî, İbn Hacer ve İbn Tagribirdî dönemin cereyan eden olaylarına şahit oldular. Bu tarihçiler yaşadıklarını, gördüklerini ve duyduklarını kaleme alan büyük eserler vücuda getirdiler.[3] Bu müelliflerden bilhassa el-Makrîzî ve el-Aynî devrin olaylarını yazarken Kahire'de tahıl ve diğer yiyecek maddelerinin fiyatlarını da ayrıntı ile eserlerine kaydetmişlerdir. Bunun sebebi her ikisinin de çarşı, pazar, ölçü, tartı ve fiyatların belirlenmesinden sorumlu muhtesiplik[4] görevine birkaç defa atanmış olmalarıdır. Böylece iki müellif de olayların içinde bizzat yaşamış ve yer almışlardır.[5] Hatta muhtesiplik görevi için çok uzun süreli çekişme içine dahi girmişlerdi. el-Makrîzî önceki sultanlar döneminde bu görevi

---

[2] Memlûk Tarihçiliği Konusunda Samira Kortantamer'in, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. I, İzmir 1983, s. 31–35; Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: el-Acaib ve'l–Garaib, *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, İzmir 1994, s. 69–87, adlı makalelere bakılabilir.

[3] Barsbay döneminin siyasi, sosyal, iktisadî, kültür ve medeniyet tarihi üzerine çalışmalar yapacakların şanslı olduğunu söylememiz mümkündür. Bunun nedeni onun zamanında hem Memlûk Devleti'nin, hem de İslâm tarihinin dört ünlü müellifinin yaşamasıdır. Bu müellifler gördükleri, şahit oldukları, duydukları ve yaşadıkları olayları kaleme alarak eserler meydana getirmişlerdir. Ayrıca onlar devletin yüksek mevkilerinde görev yaptıklarından sultana ve yönetime yakın olmuşlardır. Memlûk ülkesinde olup biten hadiseler onların etrafında cereyan etmiştir. Bu müelliflerden el-Makrîzî ve el-Aynî konumuzla yakından ilgili muhtesip görevinde bulunmuşlar, birbirlerine halef selef olmuşlardır. Onlar muhtesip görevi gereği çarşı pazarın denetlenmesi, fiyatların belirlenmesi, paranın değeri, kıtlık ve pahalılıklarda alınan önlemlerden sorumluydular. Hatta el-Makrîzî kıtlık, açlık ve pahalılık ile para konusunda da özel eserler kaleme almıştır. el-Aynî ise birkaç defa muhtesip görevi yanında Hanefî mezhebi kadılığında da bulunmuştur. O ayrıca Sultan Barsbay'a Arapça'dan Türkçe'ye tarih çevirmenliği de yapmaktaydı. İbn Hacer'e gelince dönemin din âlimlerinden biri olması yanında uzun yıllar Şafii mezhebi kadılığında bulunmuş ve tarih ilmiyle ilgilenmiştir. O genel tarih ve vefayat türü eserlerinden başka veba hakkında kıymetli bir kitap yazmıştır. Dördüncü müellif İbn Tagribirdî de ileri gelen bir Memlûk ümerasının oğluydu. Babasını çocuk yaşta kaybetmiş, yakınları vasıtasıyla elit bir sınıfın içinde yaşamıştır. Bu yüzden birçok hadiseye şahit olmuştur. Ayrıca o kendisinden büyük olan üç tarihçiden bilhassa da hocaları olarak kabul ettiği el-Makrîzî ve el-Aynî'den oldukça fazla yararlanmıştır. Bu makalede Sultan Barsbay döneminde yaşayan bu dört müellifin eserlerinden fazlaca yararlanılmıştır.

[4] *Muhtesip:* Hisbe teşkilatının başında bulunan kişiye denir. Hisbe ise İslam'ın yayılışından XX. asrın ilk devirlerine kadar hemen hemen bütün İslam devletlerinde bazı farklarla birlikte uygulanan bugünkü belediye hizmetlerine benzeyen bir müessesedir. Bk. Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, İstanbul 1973, s.XV.

[5] Kazım Yaşar Kopraman, "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412–1421) Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumuna Umumî Bir Bakış" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 10–11, Sene 1979–80, İstanbul 1981, s.169.

yaparken, Aynî hem önceki sultanlar hem de Barsbay devrinde muhtesiplik makamına birkaç kez atanmıştı. Ayrıca el-Makrîzî ve İbn Hacer'in diğer iki müelliften öne çıkan farklı yönlerini de belirtmekte fayda var. Çünkü el-Makrîzî "eskiçağlardan 1406 yılına" kadar Mısır'da görülen kıtlıklar ve veba ile ilgili özel bir çalışma yaparken[6]; İbn Hacer, İslâmiyet'in vebaya bakışını hadislerle açıklamaya çalışmış ve bütün İslâm ülkelerinde yaşanan vebalarla ilgili özet bilgiler vermiştir.[7]

Barsbay döneminin Memlûk tarihçileri siyasi, ekonomik ve sosyal hayatla ilgili birçok konuya değinmişlerdir. Biz onların eserlerinden bilhassa konumuzla ilgili sultanın aldığı kararları, üst düzeydeki tayinler ve azilleri, tarım mahsullerini, fiyat artış veya yükselişlerini, enflasyon, Nil'in yükselişi veya alçalması, afetler, salgın hastalıklar, para ve paranın ayarı gibi mevzuları takip edebiliyoruz.[8]

Veba ve Kıtlıkların Genel Sebepleri: Tıbbî olarak veba hastalığının ne olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını açıklamanın faydası olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Mısır'da görülen kıtlıkların da sebeplerini açıklamak gerekir. Salgın hastalıkların en önemlilerinden biri olan Arapça veba veya tâûn; batı dillerinde peste, pestis, plague ve black death (kara ölüm); Türkçe de ise kıran olarak bilinir.[9] Vebanın bubon (hıyarcıklı), akciğer ve veba septisemi gibi türleri vardır.[10] İnsanlarda görülenlerinin yanında domuz, kuş, sığır, at

---

[6] Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, *Kitabû İgasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme*, (Neşr: M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940.

[7] İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlü'l-Mâun fi Fadli't-Tâûn*, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Darü'l- Asımmıyye el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyad 1411.

[8] Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: el-Acaib ve'l-Garaib", *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, İzmir 1994, s.70–71.

[9] Tıbbî bakımdan veba ile ilgili şu eserlere bakılabilir: Melahat Onul, *Sistematik İnfeksiyon Hastalıkları*, Ankara 1983, s.379; Behiç Onul, *İnfeksiyon Hastalıkları*, Ankara 1953, s. 563-574; A. Tuncer, *Toplum Sağlığında İnfeksiyon Hastalıkları ve Korunma*, Ankara 1983, s. 451; Ömer Kasımoğlu, "Veba" *İnfeksiyon Hastalıkları*, (Düzenleyen: E.T. Çetin) İstanbul 1979, s. 141; "Veba Maddesi", *Meydan Larousse*, C. XII, s.551; Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *DTCF T.A.D.*, C. XV, S. 26, (1990-1991), s. 27; Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, (çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.16; Muhammed Berekat el-Bilî, *el-Ezmâtu'l-İktisadîyye ve'l-Evbiye fi Mısri'l-İslâmiyye*, Kahire 1986, s. 25; Michael W Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977, s. 315–319.

[10] M. Onul, 380–381; B. Onul, 568– 570; "Veba ", *Meydan Larousse*, XII, 551

ve katır vebası gibi hayvanlarda da görülen çeşitleri vardır.[11] Kötü hijyenik şartlar, gemi yolculukları, ticaret kervanları, istilalar, fareler, pireler, beslenme yetersizlikleri, sefalet, göç, gıdasızlıklar vebanın ortaya çıkması ve yayılmasına neden olan başlıca etkenlerdi.[12]

Mısır'da zirai hayat Nil'in[13] suyunun taşma durumuna bağlıydı. Her yıl nehrin suyu Haziran aylarında yükselmeye başlayarak Eylül ayına kadar Aşağı Mısır'da bulunan Delta denilen bölgedeki arazileri kaplardı. Eylül-Ekim aylarında nehrin su seviyesinin düşmesi ile arazilerdeki su geri çekilir ve ekim yapılacak seviyeye gelen toprak işlenirdi. Kış aylarında da toprak yağmur suyu ile beslendiği için ekinler büyür ve baharda hasat yapılırdı. Nil bir yıl taşmadığı zaman iki yıl kıtlık olurdu. Birinci yıl, Nil taşma seviyesine yükselmeyince, halk ve satıcılar ellerinde bulunan tahıl ve diğer gıda maddelerini kıtlık olur korkusuyla saklarlardı. İkinci yıl da zaten kuraklıktan dolayı hasat yapılamadığından kıtlık olurdu. Mısır'da yaşayan toplumlar çok eski devirlerden beri hayatları için öneminden dolayı Nil'in yükselmesini gözlemek için mikyaslar (Nilometre) yapmışlardı. Bu mikyaslarla su seviyesini ölçerek taşma zamanını hesap edebiliyorlardı. Nehrin suyu Kahire mikyasında 16 zirâya[14] ulaşınca haliç adı verilen nehrin kanalları açılarak araziye suyun dağılması sağlanıyordu.[15] Ancak su seviyesi 18 zirâyı geçerse bu Mısırlılar için bir felaket olarak kabul ediliyordu.[16] Çünkü bütün arazi suyla kaplanarak göle dönüşüyor ve bu durum ekinlere, meyvelere ve sebzelere zarar veriyordu. Hatta uzun zaman arazi de kalan su birikintileri çeşitli salgın hastalıklara bilhassa da vebaya neden olmaktaydı. Nil'in yüksekliği 20 zirânın üzerine çıkarsa da bu Mısır'ın helak olması demekti.[17] Bu nedenle Nil'in suyunun belli bir seviyede bulunması gerekiyordu. Onun yüksekliği de düşüklüğü de zararlıydı. Nil'in su seviyesinin yükselmemesi

---

[11] "Veba", *Ana Britannica*, C.XXI, s.553; "Veba", *Büyük Larousse*, XXIII, 121, "Veba", Meydan Laroussse, XII, 551; N. Menemenli, "Veba", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXXIII, MEB Yay, Ankara 1984, s.272.

[12] B.Onul, 566-567.

[13] Memlûklar Döneminde Nil Nehrinin Toplum Hayatı Üzerindeki etkileri konusunda şu eserden faydalanılabilir Kasım Kasım Abduh, *en-Nil ve'l-Mücteması'l-Mısrî fi Asrı Selatini'l-Memâlîk*, Darü'l-Maarif, Kahire1978.

[14] Zirâ: Bir uzunluk ölçü birimi olan zirânın ölçüsü değişmekle birlikte Nil'in suyunun ölçüldüğü Kahire'deki Ravza adasındaki mikyasta 54,04 cm. Bk. Walter Hınz, *İslâmda Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim) Marmara Üniversitesi Yay, İstanbul 1990, s.67-76

[15] Ebu'l-Abbas Ahmet b. Ali Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şa fi Sına'ti'l-İnşa*, (Neşr: M. H. Şemseddin) Beyrut 1987, C.III, s.322; Takıyeddin Ahmet el-Makrîzî, *Kitabü'l-Mevaiz ve'l-İtibar fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar*, C.I, Beyrut trhz. s.58.

[16] Kalkaşandî, 229.

[17] Suyutî, *Hüsnü'l-Muhadara fi Mısr ve'l-Kahire*, C.II, Kahire H.1321, s.206.

Mısır'da meydana gelen kıtlık, açlık ve pahalılıkların en önemli sebeplerinden biriydi. Nil nehri Mısırlıların her şeyi demekti; çünkü onların ekonomik, sosyal, psikolojik hatta siyasi hayatları üzerinde etkiye sahipti.[18] Nitekim bu araştırmamızda Nil'in su seviyesinin alçalıp yükselme durumuna göre çarşı pazarda gıda maddelerinin fiyatlarının nasıl değiştiğini de görmemiz mümkün olacaktır.

Barsbay dönemine kadar Mısır ve Suriye'de meydana gelen veba ve kıtlıkların tarihçesine kısaca değinecek olursak: Tarih boyunca dünyanın hemen hemen her tarafında birçok salgın hastalıklar görülmüş, devletlerin ve medeniyetlerin yıkılmasına ve yok olmasına yol açmıştır. Salgın hastalıklar dünya nüfusunun artmasını engellemiş, askerlere bulaşması neticesinde orduların kırılmasına neden olarak siyasi sonuçlar doğurmuştur.[19] Bu salgınların görüldüğü önemli merkezlerin başında da Mısır ve Suriye gelmektedir. Bu bölgeler vebanın odak merkezi olarak bilinmektedir.[20] Odak merkezi, vebanın ortaya çıktığı, daima hastalık mikrobunun bulunduğu yer olarak kabul edilmektedir.[21]

Mısır'da ilk ciddi veba salgını M.S.542'de meydana gelmiştir. Justinien vebası olarak bilinen bu salgın Etiyopya'da başlayıp, Nil nehri yoluyla Mısır bulaşmıştır.[22] İslâmî dönemde ise Mısır'da görülen veba ve kıtlıkların kronolojisini el-Makrizî yazdığı bir eserinde anlatır.[23] İbn Hacer el-Askalânî[24], Suyutî[25] ve Zekeriya el-Ensarî[26] gibi müellifler de gerek Mısır'da gerekse diğer İslâm ülkelerinde ortaya çıkan veba ve kıtlıklar hakkında eserlerinde geniş bilgiler verirler. İslâmî dönemde ilk veba salgını Hz. Ömer'in halifeliği sırasında 638–639 yıllarında Suriye'de görülmüş ve

---

[18] Said Abdulfettah Âşûr, *Müctemaü'l-Mısrî fi Asr Selâtîni'l-Memâlîk*, el-Matbaatü'l-İslâmiyyetü'l-Hadise, Kahire 1992, s.218, Kasım, 27.

[19] Dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen salgın hastalıklarla ilgili bk. Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914–1918*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara 2005.

[20] B.Onul, 562

[21] Danial Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700–1850)*, (çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1997, s.39–65. Yazar bu eserinde vebanın daimi ve geçici merkezlerinden bahsederken Mısır'ı geçici odaklardan görür ancak Suriye'nin böyle bir özelliğe sahip olmadığını söyler.

[22] Dols, *Black Death*, 14; B. Onul, 565; Arık, 36–38.

[23] el-Makrîzî, *İgase*, 7–11.

[24] İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 361–370

[25] Suyutî, II, 164 -200.

[26] Halen neşri yapılmayan bu müellifin eseri Mısır Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır. Zekeriya el-Ensarî, *Tuhfetü'r-Ragibin fi Beyani Emrü't-Tavain*, Mahtut, Darü'l-Kütübü'l- Mısriyye, 20732 B.

Amvas vebası denilen bu salgında 25000 ile 30000 arasında insan hayatını kaybetmiştir.[27] Bu dönemde Mısır'da ilk kıtlık ve veba[28] salgını 685–686 yıllarında birlikte görülmüştür. Nil'in düzensiz akışı kıtlık ve açlığa neden olmuş ve arkasından da salgın hastalık ortaya çıkmıştır.[29] Mısır'da ikinci önemli veba 688–689 yıllarında olmuş ve insanları bir sel gibi silip süpürdüğü için el-Carif adı verilmiştir.[30] 716–717yılllarında Irak ve Suriye'de etkili olan ve el-Eşrâf olarak isimlendirilen bir diğer salgın görülürken; muhtelif defalar kıtlık ve salgınlar devam etmiştir.[31] Ihşidîler zamanında (935–969) görülen birçok veba salgını ve kıtlıklardan Mısır halkı ve Ihşidî ordusunu büsbütün telef olduğu için Mısır'ı işgale gelen Fatımî ordusu karşında aciz kalınmış ve bu devlet yıkılmıştır.[32]

Fatımî ve Eyyûbîler dönemlerinde Mısır'da kıtlık ve veba salgınları devam etmiştir. Fatımî halifesi Mustansır Billâh zamanında (1036–1094) 1064 olan kıtlık Mısır'da çok etkili olmuş ve kıtlığın arkasından başlayan veba salgınından birçok insan hayatını kaybetmiştir.[33] Eyyûbîler döneminde (1171–1250)[34] 1198 ve 1202 yılları arasında el-Melikü'l-Aziz (1198) ve el-Melikü'l-Âdil (1199–1218) zamanlarında Nil'in taşmaması ile başlayan

---

[27] el-Belazuri, *Fütühü'l-Büldan*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s.119; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (çev. Mehmet Keskin), C.VII, İstanbul 1995. s.129–158; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 361–62; el -Ensarî, varak:12a

[28] İslâm fethinden başlayarak Eyyubiler devletinin kuruluşuna kadar Mısır'da vukua gelen veba salgınları ve kıtlıklarla ilgili bir araştırma için bk. Muhammed Berekat el-Bilî, *el-Ezmatü'l-İktisadîye ve'l-Evbiye fî Mısrı'l- İslâmiyye*, Matbaa Camiatü'l-Kahire, Kahire1986.

[29]el-Makrîzî, *İgase*, 11; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 362; Suyutî, II, 165; el–Ensarî, varak 12a; Hamid Zeyyan Ganim, *el-Ezmatü'l-İktisadîye ve Evbiye fî Mısr Asrı Selâtîni'l-Memâlîk*, Mektebetü'l-Alemiyye, Kahire 1976, s.21–22.

[30] İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 361–362; el –Ensarî, varak 12a; Dols, *Black Death*, 25.

[31]İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 362–363; Zekeriya el–Ensarî, varak 12b; Hamid Zeyyan Ganim, 22–23; Dols, *Black Death*, 26.

[32] Bu kıtlıkla ilgili geniş bilgi için bk.el-Makrîzî, *İgase*, 11–14; Seyide İsmail Kâşif, *Mısr fî Asrı Ihşîdiyyîn*, Kahire 1950, s.346; Ganim, 23–24

[33] İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi, (el-Kamil fî't-Tarih)*, (çev. Abdülkerim Özaydın), C.X, İstanbul 1991, s.65–68; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 365, 371–378; el-Makrîzî, *İgase*, 24–27, Suyutî, II, 171–72; Ganim, 25–26.

[34] Eyyûbîler dönemindeki kıtlık ve veba salgınları ile ilgili tarafımızdan hazırlanan doktora tezi bk. *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Kıtlıklar, Krizler ve Vebalar*, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998, s.110–140.

kıtlıktan ölümler olmuş ve arkasındanda veba salgını görülmüş ve binlerce insan ölmüştür.[35]

Bahrî Memlûklar döneminde (1250–1382) birçok salgın hastalık ve kıtlıklar devam eder.[36] Bunlardan ilki Baybars döneminde (1260–1277) 1258–59 da Suriye'de çıkan vebadır.[37] Ketboğa döneminde (1294–1296) ise kuraklık ve Nil'in taşmaması neticesinde çıkan kıtlık ve vebadan Kahire'de binlerce insan ölmüştür.[38] Moğolların istila hareketinin salgın hastalıkların artmasına neden olduğu ileri sürülür. Onların Çin'i işgalleri sonrası bu ülkede görülen nüfus kaybının nedeni sadece savaşlar ve katliamlarla değil salgın hastalıklardan kaynaklandığı da belirtilir.[39] Moğol istilası sonrası başlayan "kara veba" salgını ise Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını kapsayarak milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 1332'de Moğolistan başlayan bu salgın hastalık, Rusya'ya sıçrayıp Balkanlar, Avrupa ve Anadolu'ya bulaşmıştır. Anadolu'da bu salgından Antakya, Tarsus, Kayseri ve Sis (Kozan) gibi şehirlerde birçok insan ölmüştür. Suriye, Filistin, Kıbrıs ve bütün Akdeniz adalarını da kapsayan "kara veba" salgını Mısır'a sıçrayıp Kahire'de 900 bin kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.[40]

---

[35] İbn Esir, *İslam Tarihi, (el-Kamil fi't-Tarif)* (çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), C.XII, 1987 s.425, 431–440; el-Makrîzî, *İgase*, 27–30; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 368.

[36] Memlûklar Dönemindeki veba salgınları ve kıtlıklar ile ilgili genel vakayinamelerden başka şu kaynaklara bakılabilir: el-Makrîzî, *Kitabû İgasetü'l-Ümme bi Keşfü'l-Gumme* (Neşr. M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal) Kahire 1940; İbn Hacer, *Bezlü'l–Mâun fi Fadli't-Tâûn*, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el-Katib), Darü'l-Asımyye el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyad 1411; Suyutî, *Hüsnü'l-Muhadara fi Mısr ve'l-Kahire*, C.II, Kahire H.1321; Zekeriya el-Ensarî, *Tuhfetü'r-Ragibin fi Beyani Emrü't-Tavain*, Mahtut, Darü'l-Kütbi'l-Mısriyye, 20732 B. Tetkik eserlerden ise şunlara bakılabilir: W. Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977; Hamid Zeyyan Ganim, *el-Ezmatü'l-İktisadîye ve Evbiye fi Mısr Asrı Selâtîni'l-Memâlîk*, Mektebetü'l-Alemiyye, Kahire 1976; Kasım Abduh Kasım, *en-Nil ve'l-Müctemaü'l-Mısri fi Asrı Selâtîni'l-Memâlîk*, Darü'l-Maarif, Kahire 1978, s.53–77.

[37] Dols, *Black Death*, 34.

[38] el-Makrîzî, *İgase*, 32–39.

[39] William H.Mc Neill, *Plagues and Peoples*, Basıl Blackwell, Oxford 1977, s.150–163.

[40] Kara veba salgını için bk.Dols, *Black Death*, 35–67; William H.Mc Neill, *Plagues and Peoples*, Basıl Blackwell, Oxford 1977, s.159–168; M.W. Flinn, " Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba", (çev: Nemciye Alpay), *Tarih ve Toplum*, Sayı, 39, Mart 1987, s.25–30; Robert Lopez-Harry Mıskımın, Abraham Udovitch," England to Egypt, 1350–1500: Long–Term Trends and Long-Distance Trade, *Studies in the Economic History of the Middle East*, School of Oriental and African Studies University of London, 1978, s.97-106

Burcî Memlûk sultanı Berkuk (1382–1399) ve oğlu Ferec (1399–1412) dönemlerinde olan iktisadî buhranların ve salgın hastalıkların sebepleri arasında beşeri faktörleri de saymak gerekir. Burcî ve Bahrî Memlûk ümerası arasındaki kavgalar, Timur'un Suriye'yi istilası gibi olaylar felaketleri körüklemiştir. Bu felaketlerden binlerce insan hayatını kaybetmiştir. [41] Bu iki sultan döneminde yaşanan buhranlardan Mısırın iktisadî ve sosyal yapısı sarsılmıştır. Dönemin müelliflerinden el-Makrîzî bu felaketlerden Mısır halkının yarısının hayatını kaybettiğini yazar. [42] Ferec'ten sonra sultan olan el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî döneminde (1413–1421) veba salgınları ve kıtlıklar yaşanmaya devam etmiştir.[43] 1413–1416 yılları arasındaki veba salgınlarından birçok insan ölmüştür. Aynı sultan döneminde 1419-1420'de veba salgınları olmuştur. Sultan eş-Şeyh Mahmudî dönemi hem iç isyanların hem de salgın hastalık ve iktisadî bunalımların had safhaya vardığı bir devir olmuştur.[44]

el-Eşref Barsbay Dönemi İktisadî Buhranları ve Veba Salgınları (1422–1438)

Barsbay'ın tahtta çıkmasından bir süre sonra Memlûk devletinin Suriye'deki topraklarında bir salgın hastalık ortaya çıkmıştı. Bu salgın Suriye'den sonra Mısır ve Hicaz yarımadasına da yayılmış ve aşağı yukarı üç yıl sürmüştür. Kaynaklar salgının H.825 Cemaziyelevvel'inin 14'ünde (M.6 Mayıs 1422) başladığını ve Suriye'de Hıms, Halep ve Hama'ya yayıldığını kaydetmektedirler.[45] Hastalığın daha çok Suriye'nin kuzey bölgelerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Suriye'de bu salgın hastalık görülürken aynı sırada Irak'ta da şiddetli bir kıtlık yaşanmıştır. Bu kıtlığın sebebi kuraklıktan daha ziyade siyasi sebeplerdir. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf ve Timur'un oğlu Şahruh Mirza arasındaki savaştan dolayı Irak arazisinde ekim yapılamamış ve bunun neticesinde kıtlık olmuştu. Bu yüzden de Irak'tan kaçan birçok insan Suriye'ye göç etmiştir.[46] Kaynaklarda açıkça ifade edilmemekle birlikte kuvvetle muhtemeldir ki, Suriye'de ortaya

---

[41] Ganim, 48–54.

[42] el-Makrîzî, *İgase*, 41–43; Ganim, 51–75.

[43] Şeyh Mahmut döneminin siyasî ve iktisadî durumu ile ilgili iki önemli çalışmayı zikretmekte fayda vardır. Bunlar: Kazım Yaşar Kopraman'ın, "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmûdî Devrinde(1412–1421) Mısır'ın Malî ve İktisâdî Durumuna Umumî Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10–11, Sene 1979–80, İstanbul 1981 adlı makale ile *Memlükler Tarihi, Şeyh Müeyyed Mahmûdî Dönemi, 1413–1422*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1988 adlı kitaptır.

[44] Ganim, 75–90; Kopraman, Mısırın Mali ve iktisadî Durumu, 166–167.

[45] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/ I, 611; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 84.

[46] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/I, 611.

çıkan veba salgını Irak'tan Suriye'ye gelen insanlar tarafından bulaştırılmıştır. H.825 Zilhicce'sinde (M.1422 Kasım- Aralık) Mısır'ın Kahire ve Aşağı Mısır (Vechü'l-Bahrî)[47] bölgelerinde kısmen hafif salgın hastalıklar görülmekle birlikte H.826'da (M.1423) Suriye şehirlerini şiddetli bir salgın hastalık kasıp kavuracaktır[48].

Suriye'deki veba salgını H.826 Rebiülevvel'inde (M.1423 Şubat-Mart) Dımaşk'a sirayet etmiş ve Rebiülahir'de (Mart-Nisan) şiddetlenmiştir. Cemaziyelahîr'de (Mayıs- Haziran) Dımaşk'ta şiddetini artıran salgın daha sonra Gazze'ye yayılmıştır. [49] Recep ayında (Haziran-Temmuz) bu salgından Dımaşk ve köyleri ile Filistin ve sahil bölgelerinde birçok ölümler olmuştu. Dımaşk'da ölenler 15 bin kişiye ulaşırken Suriye ve Filistin genelinde vebadan ölenlerin divanü'l-mevarise [50] isimleri bildirilenlerin sayısı ise 80 bindi. Gazze'de her gün vebadan 100'den fazla insanın hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Genellikle bütün salgınlarda olduğu gibi bunda da öncelikle zayıflar etkilenmiş; çocuklar, kadınlar ve hizmetkârlardan ölenler çoğalmıştır. Gazze'de veba öyle etkili olmuştu ki adeta evler insansız hale gelecek kadar boşalmıştı. Suriye'de görülen bu veba salgını daha sonra Filistin'de el-Halil'e de yayıldı. Bu arada vebanın Dimyat'a bulaştığına dair haberler Mısır'a ulaşacaktır. Suriye'de etkili olan veba salgınından ne kadar insan öldüğü konusunda kaynaklar tutarsız bilgiler vermektedir. İbn Hacer bu sayıyı 50 bin olarak kaydetmektedir.[51] Dönemin bir diğer müellifi el-Aynî de vebanın Halep'te başladığını sonra Dımaşk, Hama ve Filistin'in Remle, Gazze ve Kudüs şehirlerine yayıldığını kaydetmektedir. el-Aynî, muasırları ile aynı bilgileri tekrar ederken Mısır şehirlerine vebanın yayılıp yayılmadığından bahsetmemektedir. el-Aynî, bu veba salgını hakkında yazdıklarını, Suriye tarafından Kahire'ye gelen bir şahıstan aldığını belirtmektedir ve ilginç bir bilgi vererek 6000 evlenmemiş kızın salgında öldüğünü yazmaktadır. Veba salgını ona göre Ramazan ayında (Ağustos-

---

[47] *Vechü'l-Bahrî*: Mısır'ın Akdeniz'e doğru uzanan kuzey kısmı yani Delta bölgesi.

[48] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 625.

[49] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 633.

[50] *Divanü'l-mevaris:* Ölenlerden kalan malların veya varissiz olarak ölenlerin mallarının kaydedildiği sicillerdir. Aynı zamanda Divanü'l-mevarisü'l-haşeriye adı da verilmektedir. Diğer bir divan ise yollarda ölen fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılıp defnedildiğinin kaydının tutulduğu divanü't-tarha'dır. Bk. *Nücûm*, XIV, 173, dipnot 1; Said Abdulfettah Âşûr, *el-Asrü'l-Memâlîkî Mısr ve'ş-Şam*, Kahire 1976, s.478.

[51] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 639; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr*, (Neşr: Abdülvahab el- Buharî), C.VIII, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1986, s.12.

Eylül) sona ermiştir.[52] Suriye'deki bu veba salgınında Dımaşk'ta ileri gelen Memlûk ümerasından bazıları da hayatlarını kaybetmişlerdir.[53]

Bu veba salgını H.827 Zilhicce'sinin ortasında (M.1424 Kasım'ın başları) Mekke'ye sıçramıştır. Başlangıçta her gün 40 kişinin ölümü ile başlayan bu salgından 3000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir. Gerek veba salgınından ölenlerin çokluğu, gerekse insanların kaçması veya veba bulaşır korkusu ile toplu alanlara çıkmamaları nedeniyle Mekke'de cami ve mescitlerde namaz kılınamaz olmuştur. Bu veba Rebiyülahir ayı (Mart) sonlarına kadar devam etmiştir.[54]

Mısır'da da H.827 Şaban'ında (M.1424 Haziran) veba salgını görülmeye başlandı. İlk önce Dimyat şehrinde görülen salgından ölümler başlamıştır.[55] H.828 Cemaziyelevvel'inin başlarında (M.1425 Nisan) Dimyat'ta ortaya çıkan veba salgını yakınındaki Faraskur[56] şehrine bulaşmıştır.[57] Bu yılda Mısırda salgın hastalık başlarken tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatları normal bir şekilde devam ediyordu.[58]

Barsbay'ın idaresinin ilk yıllarında Mısır'da ciddi pahalılık ve kıtlık görülmemektedir. Ancak Nil'in suyunun düşüklüğü ya da aşırı taşması gibi durumlarda fiyatlarda oynamalar olmaktadır. Mesela H.825 Ramazan'ının 11'inde (29 Ağustos 1422) Nil nehri 19 zirâ ve altıparmağa çıkmıştı. Bu seviyede durmayarak 20,5 zirâya kadar yükseldi.[59] Nil'in normal taşma seviyesinden çok fazla olan bu yükseklik yüzünden Mısır arazisi suya boğulmuş ve çiftçilerin zararı artmıştır. Bilhassa susam, kavun ve karpuz gibi bitkilerin ekili olduğu arazilerde hasar fazlaydı. Tahıl fiyatları da hareketlenerek buğdayın irdebbi[60] 150 dirhemü'l-fülûsa[61] (7,5 dirhemü'l-

---

[52] el-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *İkdu'l-Cuman fi Tarih Ehli'z-Zeman*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, No: 2911/XIX, İstanbul. s.542.

[53] Bunlardan bazıları H.826 Şaban'ında Şam naipliğine getirilen Emir Tinibeg Bıyık ve Emir Şahinü'l-Farisî Ümeraü'l-Mukaddem vesaire, Bk. el-Aynî, XIX, 548.

[54] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 663; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 42.

[55] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 667.

[56] Faraskur: Dimyat ile Kahire arasında bir şehirdir.

[57] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 689.

[58] el-Aynî, XIX, 559.

[59] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/I, 618, 625.

[60] *İrdebb:* Bir hacim ölçüsü olup Mısır'da yaklaşık 180 litreye eşittir. Bk. Walter Hınz, s.45.

[61] *Dirhemü'l-fülûs:* Bakır paraya verilen isim olup tekili felstir. İslâmiyet'in ilk devirlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Mısır'da bu paranın kullanımı Eyyûbî sultanı el-Melikü'l-Kâmil (1218–1238) döneminde 1228 'de Mısır'da darp edilmeye başlanmasından sonra yaygınlaşmıştır. Bu zamandan XIV. yüzyılın sonlarına kadar bakır paralar küçük metaların alınıp satılmasında kullanılmış olup zaman zaman

fıdda eşrefiye),[62] arpa 85 dirheme (4,25 dirhemü'l-fıdda eşrefiye), bakla (ful) [63] ise 80 dirheme (4 dirhemü'l-fıdda eşrefiye) satılmaya başlamıştır. Susam arazilerinin zarar görmesi yüzünden susam yağı ve tahinin şimdiye kadar görülmemiş şekilde fiyatının arttığı ve bir rıtlın[64] 16 fülûsa satılması yanında bulunamaz hale geldiği de görülmektedir.[65]

Mısır'da H.826'da (M.1422–1423) insanlarda bazı hastalıklar görülmekle birlikte tahıl fiyatlarında ucuzluk vardı.[66] Bu sırada Mısır'da iktisadî istikrarsızlığa rağmen genelde ülkede bir bolluk yaşanıyordu. Mısır'dan kuraklıktan dolayı kıtlık yaşanan Hicaz'a tahıl yardımı bile gönderilmişti. Kahire'de 5 irdebb buğday bir dinara[67], bir ekmek yarım

---

halkın alışverişten kaçınması üzerine tedavülden kaldırılmıştır. Burci Memlûkların ilk sultanı Berkuk zamanında (1382–1399) fels Mısır'da yaygınlaşmış hatta en geçerli para haline gelmiştir. Sultan Ferec, Sultan Müeyyed eş-Şeyh ve Barsbay dönemlerinde bakır paraların kullanımı artmıştır. Bir fels, XV. yüzyıl başlarında 24 dirhem ağırlığında olup yaklaşık 76,46 gramdı. Sultan el-Müeyyed eş-Şeyh önemli bir para ıslahatı yapmış ve müeyyed dirhemleri adı verilen parayı bastırmıştır. Barsbay da Memlûk parası üzerinde önemli bir ıslahata girişerek eşrefîye dirhemleri darp ettirmiştir. Onun zamanında bir miskal (4, 25 gram) ağırlığındaki altın paranın 250 fülûs, bir Frenk dinarının 230, bir gümüş dirhemin ise 18 fülûs dirhem değerinde olduğunu görüyoruz. Bir dinar ise yaklaşık 12 gümüş dirhem değerindeydi. Bk. el-Makrîzî, *el-Nukud el-Kadime ve'l-İslâmiye* (çev. İbrahim Artuk), s.389,391, İbrahim Artuk, "fels" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 309–310, Kopraman, Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumu, s.160; Necidî, 314.

[62] *Dirhemü'l-fıdda:* Gümüş paraya verilen isimdir. Bütün İslâm ülkelerinde kullanılan dirhemlerin Bahrî Memlûklar (1250–1382) döneminde 2/3'ü gümüş ve 1/3'ü ise bakırdı. Burci Memlûklar (1382–1517) de ise dirhemin ilk başlarda 2/3 nün bakır olduğu görülür. Buna dirhemü'n-nukra ismi verilirdi Ancak Barsbay'dan önce sultan olan el-Müeyyed eş-Şeyh, dirhem de önemli bir ıslahata girişerek saf gümüşten dirhemler bastırdı. Bu paralara Müeyyediye dirhemleri dendi. Bunlar aynı zamanda dirhemü'l-fıdda şeklinde de telakki edilmekteydi. Barsbay zamanında da bu paranın kullanıldığını ve 1425 tarihinde dirhemü'l- eşrefîye adı verilen yeni bir gümüş paranın basıldığını görmekteyiz. 1422 yılında bir gümüş dirhemin 20 fülûs değerindeydi. Bk. el-Makrîzî, *el-Nükud*, s.387–389, el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/I, 620; Halil Sahillioğlu. "Dirhem", *DİA*, IX, s.371; Kopraman, *Mısır'ın Malî ve İktisâdî Durumu*, 160–161; Muhammed b.Muhammed b. Ali en-Necidî, *en-Nizamü'n-Nakda'l-Memlûkî*, 1250–1517, Mektebetü'l-Abîkan, Riyad 1993, s.195.

[63] *Ful:* Mısır'da kahverengi baklaya verilen isimdir. Çok eski dönemlerden günümüze kadar Mısır halkının temel besin maddelerinden biri olan ful adeta üç öğün yenen yemektir. Bilhassa fakir halk tabakası ve öğrencilerin ucuz olduğu için tercih ettiği ful evlerde pişirildiği gibi sokaklarda ve lokantalarda büyük kazanlarla pişirilerek oralarda müşterilere servis yapıldığı gibi poşet ve kaplara konarak da satılmakta ve evlere götürülüp yenilmektedir.

[64] *Rıtl;* Ülkelere göre ağırlığı değişmekle birlikte Mısır'da bir rıtl 437,5, 450, 449,28, 492,6 gram gibi ağırlıktadır. W. Hınz, 35–36.

[65] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/I, 620

[66] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 628.

[67] Bu sırada bir dinar *Sülûk*, IV/II, 628.

fülûsa kadar inmişti.[68] Bu sırada ülkenin aşağı kısmında ucuzluk varken yukarı kısmının Said bölgesinde sığırcık kuşlarının ekinleri yemesi neticesinde hasar büyük olmuş ve sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı. el-Makrîzî, bu durumun ülke genelinde fiyatlarda bir hareketlenmeye neden olduğunu ve buğdayın bir irdebbinin 100 dirhemden 140'a, arpanınki ise 70'den 100'e ulaştığını belirtmektedir. Yeni mahsullerin çıkması ile fiyatlarda bir miktar düşme olmuştur.[69] el-Aynî de Mısır'da fiyatlardaki ucuzlamayı haber vermektedir.[70] H.826 Zilhicce'sinde (M. 1423 Kasım-Aralık) fiyatlarda bir hareketlenme olurken, aynı zamanda Mısır'da insanlarda ateşli hastalıklar da artmıştı.[71]

Sultan Barsbay kendisinden önceki sultanlardan farklı bir mizaca sahip biriydi. Ticarete büyük önem vererek Memlûk devletinin Akdeniz, Suriye ve Kızıl denizde ekonomik haklarını koruyacak girişimlerde bulundu. Ancak, ülkesinin menfaatlerini korumaya çalışırken, ülke içinde korumacı bir politika izleyerek, bazı malların alım ve satımını kendi tekeline aldı. Bu mallardan şeker ve karabiber en başta gelendi. Mısır'da üretilen şeker halkın en önemli geçim kaynaklarından biriydi. Şeker ayrıca Mısır halkının bilhassa salgın hastalıklar sırasında ilaç olarak kullandığı bir madde idi. Sultanın şeker alım ve satımını kendi tekeline alması bu işten geçimini sağlayan çiftçi ve tüccarların zararına oldu. 1430 yıllarda Mısır'daki iç karışıklar, pahalılık ve salgın hastalık sultan ve adamlarının doğrudan ticaretle uğraşmalarına neden oldu. Kısa vadede karlı gibi görünen bu iş devletin zararına gelişti. Emirler ve sultan doğrudan ticarete müdahale ederek fiyatları belirlemeye kalkıştılar. Sultan ve adamları bu işte çok ileri giderek devletin ve halkın zarar etmesine neden oldular.[72] Barsbay'ın uyguladığı yanlış politikalardan biri de, Kıbrıs Hıristiyanları ve Franklarla Akdeniz hâkimiyeti yüzünden başlayan savaşlar nedeniyle, Mısır'ın İskenderiye ve Dimyat gibi şehirlerinde Hıristiyan tacirlerin mallarına el koymasıdır. Ülkenin malî işleri ile uğraşan görevlilerin itirazlarına rağmen tutumundan vazgeçmeyen sultan, bu tüccarların Mısır limanlarından uzaklaşmasına neden olmuştur. Neticede

---

[67] Bu sırada bir dinar 250 fülûs ve 12,5 gümüş dirheme eşitti. Bk. Necidî, 314.

[68] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 630-631.

[69] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 635-637.

[70] el-Aynî, XIX, 540-541.

[71] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 648.

[72] Stanley Lane Poole, M.A. Litt, *A History of Egypt in the Middle Ages*, Press of Second, London 1914, s.336; Ira Marvin Lapidus, *Müslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge Massachusette 1967, s.35-36.

sırada muhtesiplik makamında bulunan el-Aynî pahalılıktan bahsetmekle birlikte kendisine karşı halkın saldırıya geçmesi hakkında hiç bilgi vermemektedir.[80]

Mısır'da H.829'da (M.1425–1426) halkın sıkıntıları büsbütün artmış ve gıda maddelerinin fiyatlar aşırı şekilde yükselmişti. Halkın temel besin maddesi olan ekmek, et ve diğer hayvansal ürünler de bulunmaz olmuştu. Pirincin bir irdebbi 1000 dirheme kadar yükselmişti. Fülûs değer kaybederek bir Frenk dinarı[81] 225 fülûs olmuştu. Mal darlığı, pahalılık ve iktisadî istikrarsızlık Mısır ve Suriye'de halkın hayatını güçleştirmişti. Kıtlık ve pahalılık şehir merkezlerinin yanında kırsal alanlara kadar da yaygınlaşmıştı. Bu durumdan halk perişan hale gelirken tüccarların da zararları artmıştı. Bilhassa Yukarı Mısır[82] bölgesinde fakirler zor durumda kalmışlardı. Bu iktisadî düzensizliğin en önemli sebebi şüphesiz ki bu sırada Memlûk ülkesinde başlayan altın ve gümüş darlığıydı. Tarihçi el-Makrîzî altın ve gümüşün bulunmaması nedeniyle kimsenin bir şey satamadığını belirtmektedir.[83] Bütün bu gelişmelerin neticesinde Kahire muhtesibi el-Aynî H.829 Muharrem'inde (M.1425 Kasım-Aralık) görevinden azledilerek yerine emir Aynal eş-Şeşmani getirildi. Aynî, kendisinin sultan tarafından azledildiğini de eserine kaydeder. Onun bu görevden sonra Hanefi mezhebi kadılığına getirildiğini görmekteyiz.[84]

Bütün bu gelişmeler üzerine Sultan Barsbay ülke içinde istikrarsızlığın sebebi olarak Avrupa'dan İslâm ülkelerine gelen ayarı ve vezni sağlam, halkın ve tüccarların rağbet ettiği Frenk dinarının kullanılmasını görerek bu paranın yasaklanmasını emretti. Sultan bu kararını da tek başına almamış, H.829 Safer'inde (1425–1426 Aralık- Ocak) tüccar, ümera ve dört mezhep

---

[80] el-Aynî, XIX, 564–567; Lapidus, 146.

[81] *Frenk Dinarı:* el-Frenk, el-Ifluri, el-Bunduki, İtali veya el-Duka adı verilen ve Frenk ülkelerinden getirilen para birimidir. Bir yüzünde yazı diğer yüzünde resim bulunan ve bundan dolayı da el- müşahhas adı verilen bu para H.793 (M.1388) den sonra Mısır'da yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu paraların 100 tanesinin ağırlığı 81,4 miskaldi. Fakat bu paranın üzeri kazınarak hafifletilmiş ve 100 tanesi 78.1/3 miskale inmişti. Frenk dinarı revaçta olması yüzünden taklit edilmeye de başlanmıştır. Sultan Barsbay Mısır'da 1425 yılında darp ettirdiği eşrefîye dinarını bu parayı örnek alarak 3,559 gram ağırlığında ve aynı ayarda darp ettirmiş ve Frenk dinarının tedavülünü de yasaklamıştır. Bk. Halil Sahillioğlu, " Dinar", *DİA*, IX, s.354; Kopraman, *Mısır'ın Mali ve İktisâdî Durumu*, 159, Necidî, 512.

[82] *Yukarı Mısır* (Vechü'l- Kıblî): Mısır'ın güney kısmı yani Said bölgesine verilen isimdir.

[83] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 705; Necidî, 315.

[84] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 706, 717; el-Aynî, XIX, 587; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 119.

kadısını toplamış ve Frenk dinarı ile alışverişi yasaklamıştır. Bu para tarihçi el-Makrîzî'ye göre; Hicri 800'lerde (M.1397–98) bütün İslâm memleketlerde en geçerli para haline gelmişti. Bilhassa Mısır, Yemen, Hicaz, Anadolu ve Suriye şehirlerine kadar yayılmış ve kazançlı bir para olmuştu. Sultan bu paraların toplanarak eritilmesi ve yerine İslâmî dinarın[85] darp edilmesini emretti. Bu amaçla halkın elinde bulunan Frenk dinarları darphaneye getirilerek eritilip dinarü'l-eşrefiye adı verilen paralar basıldı.[86] Böylece sultan Mısır'da İslâmî paranın tedavülde olmasını istemiş ve yabancı paraya bağlılığı önlemeyi hedeflemişti.

Mısırda tahıl darlığı çekilirken et, süt ve peynir gibi gıdaların da bulunamaz olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni hayvanlarda görülen bir salgın sebebiyle Mısır'da büyük ve küçükbaş hayvanların çoğunun telef olmasıdır. Öyle ki el-Makrîzî bu salgında; manda, inek, koyun vesaire hayvanların telef olduğunu haber vermektedir. Salgının ne kadar şiddetli olduğunu anlamak için onun verdiği bir örneğe bakmak yeterlidir. "Bir adamın 250 mandası vardı. Bu salgında sadece onlardan dört tanesi sağ kalmıştı" diyerek hayvanların salgında nasıl kırıldığını ifade etmektedir. Bundan başka her gün sultanın mutfağında onun Memlûkları için 12000 rıtl ete ihtiyaç duyulması da et sıkıntısına neden oluyordu. Bu nedenle de halka et satışı yapılamıyor ve karaborsaya düşüyordu. Tahıl fiyatları ise Nil'in suyunun azalması neticesinde kuraklığın baş göstermesinden dolayı artmaya başladı. Ayrıca Mısır'ın yanı sıra Gazze, Remle, Kudüs, Nablus, sahil mıntıkası, Dımaşk, Havran ve Hama gibi Suriye ve Filistin şehirlerinde de kıtlık olmuş ve hatta buralarda bir Mısır irdebbi buğday 1000 fülûsa kadar yükselmişti. Bu arada Mısır'ın güneyinde Said bölgesinde de pahalık başlamış, buğday ve ekmek bulunamaz olmuştu. Kahire'de bir irdebb buğday 300 fülûstan satılmaya başlamıştı. H.829 Rebiyülevvel'inde (M.1426

---

[85] *Dinar:* Altın para anlamına gelmektedir. Emeviler döneminde Bizans'ın altın parası örnek alınarak basılan ve ağırlığı bir miskal (4,25 gram) olan altın paradır. Bir miskal ağırlığında basılan dinar şer'i dinar olmuş ancak zamanla ağırlığında değişmeler meydana gelmiştir. Bu dinarları diğer paralardan ayırt etmek için Mısrî, miskal, mahtum, maşkuk, herce gibi isimler verilmiştir. Mısır'da basılan bu paranın ağırlığı zamanla azalmış ve 10 tanesi 7 dirheme düşmüştür. (1 dirhem=3,186 gram). Bahrî Memlûkların son zamanları ile Burcî Memlûkların ilk zamanlarında değişik şekil ve ağırlıkta altın paralar darp edilmiştir. Bu çeşitlilikten olmalıdır ki Memlûk ülkesinde Avrupa ülkelerinden gelen dinarü'l-Frenk denilen paralar revaçta idi. Bu yüzden Barsbay altın parada ciddi bir ıslahata girişerek dinarü'l-Frenk ayar ve vezninde altın para bastırdı ve bu paraya dinarü'l-eşrefîye ismi verildi. Ortalama 3,50gram ağırlığında darbedilen bu para Memlûk devletinin yıkılışına kadar geçerli bir para olarak varlığını devam ettirmiştir. Bk. Kopraman, *Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumu*, 159; Necidî, 507, 512, 519.

[86] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 709; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 119; Necidî, 240–41.

Ocak-Şubat) fiyatlardaki yükseliş daha da artmıştı. Buğdayın bir irdebbi 300 fülüs civarında seyrederken, ekmek bulunmaz olmuş ve diğer ürünlerin de fiyatları yükselmişti. Rebiyülevvel ayının ortalarına doğru (Şubat) tahıl fiyatlarında bir ucuzlama olmuş ve durum tekrar eski haline dönmüştür. [87]

Mısır'da H.830 Safer'inde (M.1426 Aralık) insanlarda arasında nezle, öksürük ve çiçek hastalığı yaygınlaşmış adeta her evde bir hastalıklı insan olmuştu. Bu arada Suriye'de Safed'de veba çıktığına dair haberler de Kahire'ye gelmişti. H.830 Receb'inde (M.1427 Nisan- Mayıs) tahıl ve diğer gıda maddelerinin fiyatlarında bir ucuzlama oldu. Bir irdebb buğday 110 fülûstan 80'e, üç irdebb arpa yarım dinara, koyun etinin rıtılı 6 dirheme, 40 somun ekmeği ise bir gümüş dirheme satılmaktaydı. el-Makrîzî çok zamandan beri bu kadar ucuzluğun olmadığını söylemektedir.[88] Fakat Mısır'da tahıl ve gıda maddelerinin fiyatlarında istikrarın sürmesi, o kadar hassas bir konuydu ki en küçük bir olumsuzluk işareti bile özellikle de Nil'in yükselmemesi veya aşırı taşması fiyatları derhal harekete geçirmekteydi. Bu durumlarda gıda maddelerinin fiyatlar sadece artmakla kalmıyor aynı zamanda onlar bulunamaz da oluyordu. H.830 Şevval'inde (M.1427 Temmuz–Ağustos) Nil'in taşmaması satıcıları derhal ellerinde bulunan gıda maddelerini gizleme yoluna sevk etti. Bir kısım kişiler de kıtlık olur korkusuyla tedbir olarak ihtiyaçlarından fazla mal satın aldılar. Halkın bir kısmı da Nil'in yükselmesini beklemek için nehrin kenarında toplanarak ateş yakıp dua ediyorlardı. Ateş yakarak nehrin yükselmesini bekleme geleneği Mısır'ın İslâm öncesi döneminden kalan Kıptların bir âdeti olmalıdır ki Sultan Barsbay yayınladığı bir emirle bu geleneği yasakladı.[89] Ayrıca adabı muaşeret kurallarına uymayanların engellenmesini de emretti. Bir yandan Nil'in suyundaki düzensizlikten muhtekirlerin malları saklaması, diğer yandan da halkın kıtlık olur endişesi ile fazla miktarda yiyecek depo etme arzuları pahalılığı şiddetlendirdi. Buğdayın bir irdebbi 200, arpa ve bakla ise 150 dirheme çıktı. Bunun üzerine sultan Kahire muhtesibi eş-Şeşmani'ye emir vererek; Hiç kimsenin bir irdebb buğdayı 150 dirhemin üzerinde almamasını ve bir kişiye de 10 irdebbden fazla satılmamasını emretti. Çünkü fırsattan istifa eden bazı kişiler tahıl depolayarak kıtlığa ve pahalılığa neden olmaktaydılar. Bu tedbirlere rağmen bir kişinin 1000 irdebb buğday satın aldığı dahi görülmüştür. Hatta birçok kişi bunu yapmaktaydı. Pahalılık ve tahıl darlığı böyle devam ederken Nil'in suyu bir miktar yükselmiş ve

---

[87] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 707–712, 715.

[88] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 738, 742.

[89] İslâm öncesi dönemde Kıptilerin Nil nehrinin suyu taşma seviyesine çıkmaması durumunda uyguladıkları bir takım merasim ve adetleri vardı. Bunun için Bk. J. H. Kramer, "Nil", *İA*, VI, 276–282.

kısmen bir rahatlama olmuştu. [90] Sultan ülke içinde istikrarı sağlamak, halkı rahatlatmak için fiyatları sınırlama tedbirlerine haşvurmakla birlikte muhtekirlere ve yanlış yönlendirilen halka engel olamıyordu. Sultanın bir yandan karahorsacıları engellemeye çalışırken diğer yandan da bu kıtlık dönemlerinde kendisi ve adamlarının asıl karaborsacılık yaptıklarını da görüyoruz. Halil b. Şahin ez-Zahiri'nin verdiği bilgiye göre Barsbay, devlete ait tahıl depolarına bol miktarda parası ile zahire almıştı. Bu zahireleri büyük gemilerle getirtip buraya depo ettirmiş ve pahalılık zamanında buralardan tahıl satışı yaptırarak 300 bin dinar kar dahi etmişti.[91]

Nil, Şevval'de (Temmuz-Ağustos) taşma seviyesine ulaşmış ve kanallar açılarak arazilere su verilmişti. Fakat bir süre sonra Zilhice'de (Eylül–Ekim) Nil'in yükselişi durdu. Bu yüzden de kuraklık baş göstermiş ve Aşağı ve Yukarı Mısır arazileri kurumaya başlamıştır. H.831 başında (M.1427 Ekim) tahıl fiyatlarına baktığımızda kısmen düşme olmakla birlikte normal seviyenin üstünde olup buğdayın bir irdebbi 170, arpa ve ful ise 130 fülûs[92] civarında idi.[93] Bu sıkıntılı anlarda başta sultan olmak üzere idareciler ve âlimler pahalılık ve kıtlığın sebeplerini ilahi nedenlere bağlayarak halkı genel dinî ve ahlakî kurallara uymaya çağırmaktaydılar. Bu amaçla sultanın emri ile içkinin imalatı, satılması ve tüketilmesi yasaklandı. Yasaklamalar arasında Mısır'da yaygın olan haşhaş ekimi ve içimi de vardı. Mısır'da içki imalatının yasaklanması üzerine gayrimüslimler dışarıdan içki getirmeye başlayınca buna da mani olmak için gerekli güvenlik tedbirleri alınmıştır.[94]

Sultan Barsbay H.828'de (M.1425) aldığı şeker alım ve satımı konusundaki kararını H.831 Zilhicce'sinde (M.1428 Eylül-Ekim) daha da sertleştirerek bu defa kimsenin şeker kamışı ekimi yapamayacağını ilan etti. Sultan böylece şeker kamışı ekimini kendi tekeline alıyordu. Dolayısı ile şeker imalatını, alımp satılmasını ancak sultanın adamları yapabilecekti. Onun çıkardığı emre göre daha önce ekilmiş olan hütün şeker kamışı tarlaları sultana kalacaktı ve kimse de bu ürünü tekrar ekemeyecekti. Ondan başka da şeker satışını kimse yapamayacaktı. Bu uygulamalardan halk büyük sıkıntı çekmeye başlayınca, şikâyetler arttı ve neticede sultan bu kararını kaldırdığını ilan etti. Bu sırada fiyatlara gelince buğday 140, arpa ise 70 fülûs civarında idi. Bir müddet sonra fiyatlarda kuraklık sebebiyle yeniden

---

[90] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 750–751.

[91] Halil b. Şahin ez-Zahirî, *Zubdetü'l-Keşfi'l-Memâlik*, (Neşr: Paul Ravaisse) Paris 1894, s.123

[92] Bu sırada bir dinar 225 fülûs ve 11, 25 dirhem değerindeydi. Bk. Necidî, 315.

[93] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/ II, 752, 764; el-Aynî, XIX, 604.

[94] İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 139–130.

ülkelerinden gelen paraların yasaklanmasına rağmen dolaşımının engellenemediği göstermektedir.[109]

Kahire muhtesibi Aynal eş- Şeşmanî, H.833 Rebiülevvel'inde (M.1429 Kasım-Aralık) Yukarı Mısır'dan Nil yoluyla gemilerle tahıl getiren tüccarların Fustat ve Bulak sahillerinde mallarını satmalarını yasakladı. Mısır'ın güneyinden gemilerle getirilen tahıllar bu sahillerdeki iskelelere çıkarılarak satılırdı. Muhtesip bu şekilde tahıl satışını kontrol altına almak ve muayyen yerlerde satılmasını amaçlıyordu. Ancak tacirler bu yasaklamaya başka yerlerde tahıl satışı yapmayarak karşılık verdiler. Devlete ait depolardan da tahıl satışı yapılmıyordu. Bunun üzerine bir irdebb buğday 360 fülûsa çıktı. Pahalılığın artması üzerine söz konusu olan yerlerde tahıl satışı serbest bırakılmasının yanında devlete ait tahıl depolarında da satış yapılmaya başlandı. Bu alınan tedbirler üzerine fiyatlar inişe geçti. Fakat halkın ve tahıl satıcıların şikâyetleri ve yanlış uygulamaları nedeniyle kimsenin memnun olmadığı Kahire muhtesibi sultan tarafından azledilerek yerine Bedreddin Mahmut el-Aynî yeniden tayin edildi.[110]

Sultan Barsbay'ın idaresinin ilk sekiz yılında (1422'den 1430'e kadar) Memlûk devletinin genel iktisadî durumu yukarıda anlatıldığı gibi devam etmiş ve ciddi anlamda kıtlık, açlık ve salgın hastalıklar görülmemekle birlikte ülkenin malî durumunun iyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü başta sultan olmak üzere devlet adamları, tüccarlar ve halk bir memnuniyetsizlik içinde idiler. Sultan kendi kazancını artırmak için piyasaya müdahale ediyor, ümera ise mevkisini kullanarak servet biriktirme peşinde koşuyordu. Tacirler ve satıcılara gelince her zaman olduğu gibi kriz anlarını değerlendirerek kazançlarını artırmayı hedefliyorlardı. Halk ise önceki yokluk ve kıtlık anlarındaki tecrübelerinden yararlanarak gıda maddelerini temin ederek hayatta kalmaya çalışıyorlardı

H. 833 Yılı Büyük Veba Salgını

Sultan Barsbay döneminde Mısır'da meydana gelen en önemli olaylardan biri de H.833 yılında başlayan veba salgınıdır. Mısır'a bu salgın hastalık yayılmadan önce H.832 yılının Şaban'ında (M.1429 Mayıs–Haziran) Kudüs, Safed ve Dımaşk'ta gibi yerlerde veba görülmekteydi.[111] Bu şehirlerde veba salgını H.833 Rebiülahır'ına (M.1429–1430 Aralık- Ocak) kadar sürmüş ve daha sonra da Mısır'a bulaşmıştır.

---

[109] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 819; el-Aynî, XIX, 630.

[110] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 820; el-Aynî, XIX, 627; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 198; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 119.

[111] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 803.

Mısır'da bu veba salgını Rebiülahır (1429- 1430 Aralık- Ocak) ayında Aşağı Mısır tarafında ortaya çıkmış ve Nahrâriyah ile Damanhûr'da[112] etkili olmaya başlamıştır. Buralarda veba şiddetini artırmış ve seri ölümlere neden olmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre ölenlerin sayısı bu şehirlerde 5000'e ulaşıyordu. Bu salgında küçük bir yerleşim merkezi olan Sa[113] kasabasında 600 kadar insan ölmüştü. Dönemin müellifleri bu salgını garip olaylardan biri olarak kabul etmektedirler. Çünkü veba salgını kış aylarında ortaya çıkmıştı. Onlar şimdiye kadar kış mevsiminde veba salgınına şahit olmadıklarını ifade etmektedirler. Veba genellikle haşerelerin çoğalma mevsimi olan İlkbahar aylarında ortaya çıkardı. el-Makrîzî kendisinin ilk defa kış ayında vebaya şahit olduğunu hayretle belirterek "zamanımda bu vakitte tâûn hiç vukua gelmemişti, ancak ilkbaharda olurdu" demektedir. el-Makrîzî vebanın tıbbî yönü üzerinde de durarak bahar mevsiminde insanın vücudunda bulunan salgı bezlerinin (dört salgı kan, safra, balgam ve sevda salgısı) buna sebep olduğunu belirtiyor. O, kış mevsiminde bu salgı bezlerinin hareketsiz veya donmuş olduğunu ileri sürerek şimdi olan şeyin ise bunun aksine bir durum olduğunu yazmaktadır.[114] İbn Hacer de bu veba salgınını diğerlerinden ayrı değerlendirmekte, kış mevsiminde olduğunu ve bunun genel bir tâûn olduğunu belirtmektedir.[115] İbn Tagribirdî bu salgını tâûn olarak niteleyerek H. 49[116] yılındaki genel tâûndan bu yana bu kadar büyük bir salgının meydana gelmediğine dikkat çekerek olayın vahametini ayrıntılı şekilde ortaya koymaktadır.[117]

H. 833 yılı veba salgını hakkında bilgi veren Suyutî ve Zekeriya el-Ensarî de bu hastalığı Mısır'da çıkan büyük salgınlardan biri olarak ifade

---

[112] *Nahrâriyah ve Damanhûr* Mısır'ın kuzeyinde Delta bölgesi şehirleri.

[113] *Sa*: Mısır'ın batı sınırında bir kasabanın adıdır. İbn Memmatî, 159, 189.

[114] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 821; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 171.

[115] Tarihçi ve muhaddis İbn Hacer salgın hastalıkları veba ve tâûn şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ona göre her tâûn bir vebadır. Ancak her veba bir tâûn değildir. O, veba hastalığını genelde toplu ölümlerin olduğu bütün hastalıkları ifade etmek için kullanmaktadır. Yani bütün salgın hastalıkların genel adı vebadır. Tâûn da bu salgın hastalıklardan birinin adıdır. O, tâûn olarak değerlendirdiği hastalığın genel salgın hastalıklardan farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu hastalık Tevrat'ta belirtildiği gibi insanlara verilen ilahî bir cezadır. Mesela, Davut peygamber sayım yapmaya karar verdiğinde başına gelenler veya Musa peygamber Mısır'dan çıkmaya çalışırken Firavun'un ona engel olmaya çalışması nedeniyle Tanrı onları tâûnla cezalandırmıştır. Ona göre tâûn inanmayanlar için Tanrının bir cezalandırması Müslümanlar için de bir lütuf ve ödüllendirmedir. Bk. İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 78, 81–87.

[116] Çin ve Moğolistan'dan başlayarak tüm Asya, Rusya, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır, Hicaz, Yemen, Habeş, Kuzey Afrika ve bütün Avrupa'ya yayılan ve o günkü dünya nüfusunun 1/3 'nü yok eden "kara veba" salgını. Bk. Dols, s.45–50; Gökhan, 219–250

[117] İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, s.323.

etmektedirler.[118] Memlûkların sonraki dönem tarihçilerinden İbn İyas da vebanın ne kadar etkili olduğunu ifade etmek için söylenen bir şiiri de eserine kaydetmiştir. [119]

"Tâûn insanların üçte birini yok etti.

Çocuklar ve babaları helak oldu.

Sakinleri mum gibi olan nice menziller vardı.

Bir üfürüşte söndürdü."

Mısır'da bu hastalık başladığı sırada Osmanlı Devletinin Bursa şehrinde de vebanın çıktığına ve her gün 1500 kişiden fazla insanın öldüğüne dair haber Kahire'ye ulaşmıştı.[120] Osmanlı kroniklerinde de Bursa'da meydana gelen vebadan bahsedilmekte, birçok kişinin ve değerli insanların öldüğü belirtilmektedir.[121] Ölenler arasında Süleyman Çelebinin oğlu Orhan Bey de bulunmaydı.[122]

---

[118] Suyutî, II, 184; el –Ensarî, varak 13a.

[119] İbn İyas, 327

[120] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 822; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 199; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 171.

[121] Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu) C.II, Kültür Bakanlığı Yay, Eskişehir 1992, s.173.

[122] Bursa'da meydana gelen veba salgınında Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Bey de vefat etmiş ve Murat Hüdavendigar türbesine defnedilmiştir. Orhan Bey'in Süleyman (d.1423, ö.1437) ve Fatma (d.1422 –ö.1455)adlı iki çocuğu bulunuyordu. Bu çocuklar Mısır'a iltica ettiler. Sultan II. Murad bu çocukları kaçırmak için Mısır'a adam yollar fakat Sultan Barsbay'ın olaydan haberi olması nedeniyle kaçırma planı başarısız oldu. H.841 yılında Orhan bey'in oğlu Süleyman'da Kahire'deki veba salgını sırasında vefat edenlerdendi. Bk. el-Makrîzî, *Sülûk*, C.IV/III, 1064; Cüneyt Kanat, *"Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar"* Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, IV, İzmir 2000, 239.Barsbay Fatma'yı nikâhına almış fakat az sonra ölümüyle dul kalmıştı. Barsbay'dan sonra sultan olan Sultan Zahir Çakmak'la evlenen Fatma'nın en büyüğü 7 yaşında Ahmet olmak üzere birkaç çocuğu olmuş ve bunların hepsi 1449 yılındaki büyük veba salgınında hayatlarını kaybetmişlerdir. Fatma'ya gelince Sultan Çakmak'ın ölümünden sonra saraydan çıkarılmış ve sahibü'l-hüccab Barsbay Bücasi ile evlenmiştir. Bundan çocuğu olmamış ve 1455 yılında vefat etmiştir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler", *Belleten*, C.XVII, Ekim 1953, Sayı,68, Ankara 1953, s.522–527. Sultan Çakmak'ın oğlu Ahmet ve üç kardeşinin vebadan öldüğünü kaydeden İbn Tagribirdî, onların annelerinin Hund Hatun (Arap kaynaklarında bu kadından Hund hatun olarak bahsedilmektedir. Yani sultanların kızlarına Hund, Hudat, Hunad denmektedir) olduğunu zikretmektedir. Bk. İbn Tagribirdî, *Havadisi'd- Duhur fî mada'l-Eyyamü's-Şühûr*, C.I (845–856) ,(Editör: William Popper), California 1930, s.149.

Vebanın Kahire'de yayılmasına gelince; H.833 başlarında (M.1429 Eylül- Ekim) halkın arasında veba yayılacağına dair haberler dolaşmaya başlamış ve sokaklarda çocukların bile vebadan söz ettikleri işitilir olmuştu. Neticede korkulan olmuş ve yukarıda da bahsedildiği gibi Kahire'de veba salgını H.833 Rebiülahır'ının (M.1429 Aralık) başında görülmeye başlamış ve hastalığın çıktığı ilk günde 12 kişinin öldüğü divanü'l-mevarise bildirilmişti. Her gün kademeli olarak ölenlerin sayısı artmış ve aynı ay içinde 477'ye yükselmiştir. O zamanlar Kahire ve Mısır şehri ayrı ayrı değerlendirildiği için bu sayı kadarda Mısır şehrinde ölenler olduğunu kaynaklar kaydederler. Ayrıca hastanelerde ölenler ve kimsesiz olup da cenazeleri divanü't-tarhadan[123] kaldırılanlar da eklendiğinde başkentte toplam kayıp Rebiülahır'da 2000 kişiyi buluyordu. Vebanın şiddetlenmesi üzerine halktan dua etmeleri, üç gün oruç tutmaları, tövbe yapmaları, kötülüklerden uzak durmaları ve yaptıkları haksızlıklarından pişman olmaları gibi isteklerde bulunulmuştur. Bundan sonra kâdi'l-kudât Alâmeddin Salih el-Bûlkinî'nin önderliğinde seyyid ve şeriflerin de katılımıyla Cemaziyelevvel'in 4'ünde (29 Ocak) topluca şehrin kapılarından biri olan Babü'n-Nasır dışına çıkılmış ve vebanın kalkması için dualar yapılmıştır.[124]

Bu arada Karakoyunlu Karayusuf'un, Akkoyunlu Karayülük Osman'la savaşı ile ilgili sultandan yardım istenmesine rağmen, Memlûk sultanı bu yardım mektubuna cevap dahi verememiştir. Barsbay, Akkoyunlulara karşı Karakoyunluları desteklemesine rağmen Memlûklarının birçoğunun vebadan ölümü nedeniyle Karayusuf'a gerekli yardımı gönderemedi.[125] Bu arada Üstâddâr Akboğa Kahire ve Mısır'da devlete ait olan depolardan halka şeker satılması için sultana arzda bulundu. Çünkü esnaf veba bulaşır korkusundan

---

[123] *Divanü't- tarha:* Memlûklar zamanında Mısır'da kıtlık ve salgın hastalıklardan birçok kişi ölmekteydi. Hem bu toplu ölümlerde hem de sair zamanlarda ölen fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin, yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesi hizmetlerini yapan vâkıfın adıdır. Sultan Zahir Baybars (1260-1277) tarafından bu vakıf inşa edilmiştir. Bu vakıftan başka cenaze hizmetlerini yapan birçok vakıf bulunmaktaydı. Başta sultan ve ümeralar olmak üzere, veba, salgın hastalık ve kıtlıklarda toplu ölümler sebebiyle, halkın aciz kalmamaları için ölülerin defnedilmesindeki güçlüklerin üstesinden gelmek için birçok vakıflar kurulmuş, hiçbir ücret almadan hizmet yapmışlardır. Bkz, Muhammed Muhammed Emin, *Evkaf ve Hayatü'l-İçtimaiye fi Mısr,* H.648-923/M.1250-1517, Darü'n-Nehzatü'l- Arabiyye, Kahire 1980, s.105.

[124] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 822-823; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 200; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 172.

[125] David Neustadt Ayalon, "The Plague and its Effect upon the Memluk Army", *Journal of the Royal Asiatic Society* (*URAS*), 1946, s.71.

[125] el-Aynî, XIX, 630

dükkânlarını kapatıp kaçmıştı. Salgın hastalıklar sırasında şekerin ilaç olarak kullanıldığını görüyoruz. Veba mikrobunun oluşturduğu ateş ve yorgunluktan hasta vücut halsiz düşüyordu. İnsanlar bu halsizlikten kurtulmak için şekeri eriterek şıra yapıp içiyorlardı. Fakat bildiğimiz gibi zaman zaman sultanın şeker üzerindeki satış tekelini elinde bulundurması nedeniyle onun bulunması zorlaşmıştı.[126]

Kahire'de H.833 Cemaziyelevvel'inde (M.1430 Ocak) vebadan seri ölümler artmaya başlamıştı. Öyle ki veba bulaşan insanın beyninden göğsüne inme (felç) oluyor, kısa bir süre sonra hastalık ilerliyor ve bir saatten az bir sürede öldürüyordu. Ölenlerin ekserisi çocuklar, gençler, köleler ve cariyelerdi. Kahire'de o kadar fazla çocuk ölmüştü ki adeta bu şehirde çocuk kalmamıştı. Fustat[127] semtinde ölenlerin sayısı bir günde 200 kişiye ulaşmasına rağmen divanü'l-mevarise isimleri ulaşanlar bu kadar değildi. Kahire'de ise 300 kişi ölmüş orada da aynı durum söz konusuydu ve daha az kişinin adı divanü'l-mevarise bildirilmişti. Vebadan ölenlerden isimleri bilinenler sadece musallalarda cenaze namazları kılınanlardı. Garbiye vilayetinin Nahrâriyah şehrinde ölenlerden isimleri bilinenlerin sayısının bu tarihe kadar 9000 kişiye vardığı, bilinmeyenlerin de bu kadar veya daha fazla olduğu söyleniyordu. İskenderiye'de ölenlerin sayısı günlük 100 civarındaydı. Bu veba salgınının başka bir şahidi olan tarihçi ve muhaddis İbn Hacer bu şehirde her gün 150 kişinin öldüğünü yazmaktadır.[128]

Mısır'daki bu veba sırasında dönemin kaynakları garip gördükleri bazı olayları hayretler içinde anlatmışlardır. Bunlardan bazılarına bakacak olursak: veba salgını insanlardan başka diğer canlılardan bilhassa balık, timsah gibi hayvanlara da bulaşmıştı. Nil suyunda birçok canlı ölü olarak bulunuyordu. Balıkçılar avladıkları bir buniyye[129] balığının vücudunun koyu

---

[126] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 824.

[127] Amr İbnü'l-As tarafından 640 yılında Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesinden önce bugünkü Kahire'nin ismi Babilyon veya Mısır olarak bilinirdi. Amr, Mısır'ı fethettikten sonra askerî ve idarî karargâh olarak Fustat adıyla bilinen bir semt kurdu. Müslümanlar eski şehre ise Mısır-ı Atik adını verdiler. Zamanla büyüyen Fustat, bir süre sonra valiler döneminde el-Asker karargâhının kurulması ve idarî birimin buraya taşınması ile halkın yaşadığı bir semt haline geldi. Tolunoğulları döneminde ise (868–905) idarî merkez olarak el- Kat'ai semti kuruldu. 969 yılında Fatımiler Mısır'ı ele geçirince kendi yönetimlerinin merkezi olarak el - Kahire semtini kurdular. Kahire ismi bütün bu semtleri de içine alan bir anakent haline geldi. Ancak Ortaçağ kaynaklarında Kahire anakentinde, bu semtlerin isimleri ayrı ayrı birer şehir olarak değerlendirilmiştir.

[128] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 824; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 199; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 172

[129] *Buniyye*: Nil'de bulunan bir balık türüne denir.

kırmızılıktan adeta kanla siyaha boyanmış olduğunu görmüşlerdi. Kara hayvanları da aynı akıbete uğramışlar, Kahire ve Süveyş arasında ceylan ve sürüngenlerden birçok yaban hayvanın ölüsü bulunmuştu. Kahire'de H.833 Cemaziyelevvel'in 8'inde (M. 2 Şubat 1430) 2100 kişi ölmüş ancak bunlardan 400 kadarı divanü'l-mevarise bildirilmişti. Ayrıca Bulak semtinde de 70 kişi ölmüş ancak 12'sinin isimleri divana bildirilmişti. Balık avlamaya giden 18 kişilik bir guruba veba bulaşmış ve onların 14'tü bir günde hayatlarını kaybetmiş ve geriye kalanlardan üçü bunları defnettikten sonra ölmüş ve kalan tek kişi de onları defnetmiş ve sonra kendisi de hastalanarak kazdığı mezara kadar giderek orada ölmüştür. Yine 40 kişi bir gemiye binerek eski Mısır şehrinden Said'e doğru giderken Meymun'a varmadan topluca vebaya yakalanarak ölmüşlerdir. Bir kadın Mısır'dan eşeğe binerek Kahire'ye gitmek için yola çıktığında oraya varamadan yolda kendisi ve eşeği ölmüştü. Yollarda vebaya yakalanarak ölen birçok insanın cesetleri kokmuş ve kimler olduğu bilinmeden defnedilmiştir. Veba Siryakus Hankahında her gün 200 kişinin ölümüne neden oluyordu. Menufiyye ve Kalyûbiyye şehirlerinde de ölümler artarken, tek bir köyde bile ölü sayısı 600'e kadar çıkmıştı.[130] Mısır'da bu vebayla ile ilgili böyle ilginç ve korkunç hikâye ve misaller kaynaklarda uzayıp gitmektedir.

Veba salgınından askerler de etkilenmiş ve birçokları ölmüştür.[131] el-Aynî, sultanın 1200, ümeranın da bir o kadar ve atabekü'l-asakirin ise 60 memluğunun öldüğünü haber vermektedir. Ayrıca ileri gelen kişilerden de birçokları ölmüştür.[132] Mısır'da bu sırada yaşanan garip olaylardan biri de sahipleri ölen iktâların kısa sürede birkaç el değiştirmesidir. İleri gelen bir Memlûk komutanının oğlu olan ve kendisi de bir iktaya sahip olan tarihçi İbn Tagribirdî bizzat gözleri ile şahit olduğu hadiseleri yazmıştır. O, kısa sürede bir iktânın sahibinin ölümü üzerine iktâsının üç, dört ve hatta beş kez el değiştirdiğini kaydeder. O, bir günde sultanın ileri gelen Memlûk hasekilerinden dört kişinin arka arkaya öldüğünü bunların isimlerinin Özdemur es-Saki, Melc es-Silahdar, Baybars el-Haseki ve Yusuf er-Remmâh olduğunu söylüyor. İbn Tagribirdî bu kişilerin cenaze ve defin

---

[130] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 825; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 200; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 174.

[131] Memlûk tarihi üzerine çalışmaları ile tanınan David Neustadt Ayalon; Memlûk ordusu üzerinde veba salgınlarının etkileri üzerine bir makale yazmıştır. Bu makale daha çok veba salgınları sırasında Memlûk askeri kışlalarında vebanın yayılışı ve askerlerin ölümü ile ilgili kaynaklarda geçen bilgilerin bibliyografyasından oluşmaktadır. Yazar 1250 yılında Memlûk devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede salgınlardan askerlerin nasıl etkilendiğinin kısa bir özetini yapmıştır. Bk; Ayalon, 66–73.

[132] el-Aynî, XIX, 630.

işlerine kendisinin de katıldığını ve sultanın da bunların cenaze namazlarını kıldığını kaydeder. Bunlardan başka Memlûk ümerasından cemadâriyye,[133] köle ve cariyelerinden de birçokları ölmüştür. İbn Tagribirdî yanlarında bulunan memlûkların köle, cariye ve hizmetçilerden sayısız kişinin öldüğünü ve ölenlerin arasında kardeşlerinden ve onların çocuklarından erkek ve kızlardan toplam 7 kişinin olduğunu yazmaktadır. Müellif veba ile ilgili anlattığı olayların bazılarını el-Makrîzî'nin eserinden aynen aktarırken, bazılarına da bizzat kendisinin şahit olduğunu belirtmektedir. Yine onun anlatımına göre bu salgında binler emirleri[134] ve onların memlûklarından ölenlerin fazla olması nedeniyle bunların cenazeleri taşımak için tabut bulunamadığını ve vakıflardan temin ettiklerini yazmaktadır. Kahire'de veba hastalığından o kadar çok kişi ölüyordu ki cenaze işleri ile uğraşanlar[135] onları defnetmekten aciz kalıyorlardı.[136]

Kahire'de Cemaziyelahîr'de (Şubat) veba şiddetini artırmış ve bu ayın 4'ünde (28 Şubat) Salı günü Kahire kapılarından bir günde 2200 cenaze çıkarılmıştır. Bu kadar da bahçelerde, Hüseyniye, Bulak, es-Salibe ve Medine-i Mısır ve el-Karafateyn (iki mezarlık) ve sahra'da insan ölmüştür. Kahire'de divanü'l-mevarise isimleri bildirilmeyenlerin sayısı sadece 390 kişiydi. Ölümlerin çokluğundan dolayı onları taşıyacak tabut bulunamaz olmuştu. Bu nedenle bazı insanlar hayır olsun diye tabut bulmaya ve yapmaya başlamışlardır. Bu hayırseverler kimsesizlerin defin işlerini yapmışlar ve bunların isimleri de divan'ül-mevarise bildirilmemiştir. Salgından ölenlerin çokluğundan dolayı kefenlik kumaşların fiyatları artmıştı. Ayrıca hastaların ihtiyaç duyduğu şeker, meyve reçeli ve armut gibi şekerli yiyeceklerin de fiyatları yükselmesinin yanı sıra bulunamaz da olmuştu. Bu ayda kale altında tıbaklarda kalan sultanın Memlûklarından birçok asker vebaya yakalanmıştı. Bir sabah bunların 450'sine veba bulaşmış ve bir gün sonra 50'si ölmüştü. Bu arada Fuh[137] ve Bilbis[138] şehirlerinde

---

[133] *Câmedâr*: Sultan veya büyük emirlerin elbiselerinin bakımı ile giyimlerine yardım eden kişi demektir. Bk. Kopraman, *Mısır Memlûkları Tarihi*, 19.

[134] *Binler Emiri;* Emrinde 100 memlûk bulunan ve savaşlarda 1000 kişilik guruba komutanlık yapan emire denir. Bk. Şehabeddin Tekindağ "XIV. Asrın sonunda Memlûk Ordusu" *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Eylül, 1960, C.XI, Sayı 15, s.88, Kopraman, *Mısır Memlükleri Tarihi*, 23.

[135] Bunlara ehl-i hânûtî deniyordu. Mısır'da cenaze yıkama, kefenleme, tabut temini ve defnetme işlerine bakan kişilere verilen isimdir. Bk. İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 175, neşredenin 1 nolu dipnotu.

[136] İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 173–174.

[137] *Fuh* (Fuv): Bir köy ismi. Bk. İbn Memmatî, 67.

[138] *Bilbis:* Kahire'nin kuzeyinde Delta bölgesinde bir şehrin adıdır

veba yaygınlaşmış ve birçok kişi ölmüştür. Mısır'ın güneyinde Said'in uzak beldeleri ile Buheyre,[139] Nahrâriyah ve diğer şehirlerde de veba artmıştır.[140]

Bu veba salgını öyle etkiliydi ki tek bir günde (H.833 7 Cemaziyelahîr-M.1430 3 Mart'ın) Kahire'nin meşhur musallalarda 1200 kişinin cenaze namazının kılındığı görülmektedir. Şehrin muhtelif yerlerinde başka musallalarda da cenazeler kaldırıldığından hu sayı daha da artmaktaydı. Kahire'de ölenlerden divanü'l-mevarise isimleri bildirilen ancak 350 kişiyi buluyordu. Mısır-ı Atik de ise ölenler 100 kişiye ulaşmış ancak 30 civarında divana kayıt yapılmıştı. Kahire'de bu ayın dokuzunda (5 Mart) bir günde 1263 kişi ölmüş ve bunlardan 400'ü divanü'l-mevarise bildirilmişti. Bu günde Babu'n-Nasır'da bazıları binler emirlerinden olmak üzere 450 kişinin namazı kılınmıştı. Önceki toplu ölümlerde olduğu gibi ölenlerin çokluğundan tabut bulunmaz olmuştu. Ölenler için vakıflardan tabut temin edilmeye çalışılmıştır. Bazı ileri gelenlerin çocuklarından da ölenler olmuştu. Vebalı günlerde halk Kahire'de dehşet, korku ve panik halinde yaşamaktaydı. Cemazielahîr.'in 10'unda Babü'n-Nasr'da dört musalla taşında 505 kişinin cenazesi kaldırılırken, 12'sinde Kahire'nin hilinen musallalarda 2246 cenaze daha kaldırıldı. O kadar çok insan ölüyordu ki ölenlerin cenazeleri namazları kılınmadan kaldırılıyordu. Babü'n-Nasır'da tek bir günde namazı kılınanların sayısı 800 kişiye kadar ulaştı. Kale altındaki Musallayü'l-Müminî'de de bu sayıya ulaşılmıştı. Bir defada 40 kişinin namazı aynı anda kıldırılırken musallaya bir yandan da cenaze getirilmeye devam ediliyordu. Cemazielahîr'in 11'i veya 12. günü Kahire kapılarından çıkarılan cenaze sayısı 12300 kişiye ulaşmıştı.[141]

Bu vebadaki garipliklerden biride Kârafetü'l-Kübra ve Kârafetü'l-Suğra'da[142] zenginlerin mezarlarını bekleyen ve orada yaşayan 3000 kişinin çoğunun ölmesi ve geriye kalan 48 kişinin yüksek tepeliklere kaçması ve orada da vebadan kurtulamayarak ölmeleridir. Bir iktâda yaşayan 9 kişinin hepsi de ölmüştü. Esnafın çoğu öldüğü için çarşı ve pazarlardaki dükkânlar kapanmıştı. Kumaş satan dükkânların kapanması nedeniyle kefen bulunamaz olmuştu. Şıra satan dükkânların da akıbeti aynıydı. Ölüleri taşıyacak tabut bulunamadığı için tahta, kafes ve ellerin üzerinde taşınır olmuştu. Hatta

---

[139] *Buheyre:* Kahire'nin batı kısmında bir eyalettir

[140] el-Makrîzî, *Sülûk,* IV/II, 826; İbn Tagribirdî, *Nücûm,* XIV, 174.

[141] el-Makrîzî, Sülûk, IV/II, 827–828.

[142] Kârafetü'l-Kübra ve Kârafetü'l-Suğra: Kahire'nin büyük ve küçük mezarlıkları olarak bilinen bu yerlerde birçok insan yaşamaktaydı. Çok eski dönemden kalma adet olmalıdır ki, Mısır'da zenginlerin cenazeleri mezarlıkların içinde yapılmış evlere defnedilir. Bu mezarları bekleyen bekçiler aileleri ile birlikte bu evlerde yaşarlar. Bugün dahi Kahire'de bu şekilde mezarlıklarda yaşayan binlerce insan bulunmaktadır.

cesetler defnedilemediği için insanlar evlerine çukurlar kazarak üst üste ölülerini atıyorlardı. Evlere ölü gömmek yasak olduğu için bu işler geceleri yapılıyordu. el-Makrîzî bu duruma hayret ederek "evler mezar oldu" demektedir. Çevrede bulunan bir kısım sahipsiz cesetleri başıboş köpekler parçalayıp yemekteydi. İnsanlar bütün vakitlerini ölülerini kefenleme, gasil ve taşıma işleri ile geçiriyorlardı. Cesetlerin çokluğundan ölüler deve katarları ile mezarlıklara taşınmaktaydı. Dönemin müellifleri el-Makrîzî, İbn Hacer ve İbn Tagriberdî veba salgını sırasındaki yaşananlara şahit olmuşlar ve gördüklerini yazmışlardır.[143] Bu veba salgını sırasında olayların diğer bir şahidi olan el-Aynî, teferruata girmeden yaşanan trajik olaylarla ilgili kısa bilgiler vermektedir.[144]

Salgın sırasında Kahire'de bulunan İbn Tagribirdî hizmetinde bulunanlardan biri olan Şemseddin ez-Zehebî adlı bir şahsın 7 yaşındaki oğlunun cenazesini defnetmek için kendiside mezarlığa gelmiştir. Burada karşılaştığı garip bir olayı bize nakleder; Mezarlıkta o kadar çok cenaze varmış ki, bu küçük çocuğun cenazesini başkaları alıp defnetmiş ve onun yerine başka bir cenaze kalmıştır. Bu cenaze defnedilmiş fakat çocuğun babası durumu fark etmemiş ancak müellif kendisinin yanlış cesedi defnettiklerini anladığını ve etrafındakilere haber verdiğini yazmaktadır. Defin işlemi yapıldıktan sonra olayın anlaşıldığını, hatta cenaze sahipleri kendilerine kalan tabutun eski olduğunu fark edince, bu bizim değildir diyerek bağırdıklarını, kendisinin onlara susmalarını söylediğini ve memlûkların onları dövmekle tehdit etmesi üzerine durumun yatıştığını ifade etmektedir.[145]

Kahire'de görülen bu veba salgını sırasında sultan Barsbay, sır kâtibi es-Seyyid eş-Şerif Şehabeddin Ahmet b. Adnan'a hepsinin adı Muhammed olan 40 şerifi toplaması emrini verir. Toplanan bu kişilere sultan, 15000 dirhem para dağıtır ve onları el-Ezher camiine götürerek Cuma namazından sonra Kuran-ı Kerim'den sureler okumaları emrini verir. Bunlar camiide topluca dualar yaptıktan sonra hep birlikte ezan okuyarak cemaatle birlikte ikindi namazını da kılmışlardır. Sultanın onlardan böyle yapmalarını istemesinin nedeni şuydu; zamanında İran'da meydana gelen bir veba salgınında böyle yapılmış ve vebanın kalktığı rivayet edilmişti. Kaynak eserler vebanın insanlar ve hayvanlarda nasıl göründüğü konusunda da bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre vebadan ölen insan ve hayvanların vücutlarında yumrular

---

[143] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 827–828; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 200–201; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 176- 177

[144] el-Aynî, XIX, 631.

[145] İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 175.

görünüyordu. Bunlardan Mısır'da görülen bu büyük veba salgının hıyarcıklı veba olduğunu anlıyoruz.[146]

Bu veba salgını çocuk ve hizmetçilerden sonra toplumun bütün kesimlerine bulaşmıştır. Hatta hekimlerden bile ölenler olmuştur. Kahire'de ölü çıkmayan ya da hastalığın bulaşmadığı ev kalmamıştı. Birçok ev, sahipleri öldüğünden boşalmış ve mirasçıları kalmadığından sahipsiz kalarak içindeki eşyalarla birlikte devlet hazinesine devredilmiştir. Seyyid ve şeriflerden de birçokları ölmüştü. Receb ayı girdiğinde (Mart sonları) Kahire'de vebadan ölenlerin sayısı azalmaya başlamıştı.[147]

Bu veba salgını sırasında Kahire'de bir ucuzluk ortaya çıkmıştı. Veba salgınından birçok kişinin ölümü nedeniyle yiyecek ve diğer eşyalara rağbet azalmıştı. Buğdayın bir irdebbi 90 dirheme kadar inmişti. Piyasaya yeni ürünün çıkması da fiyatların inmesine sebep olmuştu. Kahire'de Şaban ve Şevval ayları arasında da (Mayıs- Temmuz) fiyatlardaki düşüşün devam ettiğini görülüyor.[148]

Tarihçi el-Makrîzî veba salgınını sona ermesinin ardından Mısır'da yaşananlarla ilgili genel bir değerlendirme yapmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre H.833 (M.1429–30) yılı Memlûk Devleti için bilhassa da Mısır'ın yukarı ve aşağı kısımlarında veba salgını, savaşlar ve karışıklar nedeniyle yaşanmaz hale gelmişti. Vebadan sadece Kahire ve Mısır'da 100 bin kurban verildiğini bir o kadar da insanın yukarı ve aşağı bölgelerinde öldüğünü yazmaktadır. Mısır'da yaşanan diğer felaketlere gelince; Kızıldeniz'de hacı ve tüccarları taşıyan gemilerin batması neticesinde 800, yine hac yolculuğu sırasında Mekke yolunda susuzluk ve sıcaklardan 3000 kişi helak olmuştur. Nil nehrinde 12 gemi batarak, birçok mal, eşya ve insan telef olmuştur. Gazze, Remle, Hıms, Hama, Dımaşk, Haleb ve etraflarında birçok insan ölmüş ve bunların sayısı belli değildir. Doğuda büyük bir bela ortaya çıkmış ve Timur'un oğlu Şahruh Mirza 700 bin askerle Tebriz şehrine gelmiş ve burada iki ay kalmıştır. Şahruh Mirza Karakoyunlular ile yaptığı mücadelede iki taraf arasında binlerce insan telef olmuştur. Aynı yıllarda Saray, Deşt-i Kıpcak'ta şiddetli bir kıtlık ve veba salgını çıkmış ve birçok kişi telef olmuştur. [149] Tarihçi el-Aynî, dört ay devam eden veba salgınından dört beş bin kişinin öldüğünü yazmaktadır.[150] İbn Tagribirdî de veba salgını

---

[146] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 828,829; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 177; İbn Hacer, İnbâ, VIII, 201.

[147] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 829–830.

[148] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 830, 832, 833.

[149] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV, II, 836–837.

[150] el-Aynî, XIX, 632.

sırasında el-Makrîzî'nin verdiği bu rakamları abartılı bularak Mısır ve diğer yerlerde bu kadar insanın ölmediğini ileri sürmektedir. Ona göre üç ay devam eden vebadan yaklaşık 15 bin insan ölmüştür.[151] Veba kurbanları ile ilgili rakamlar çok abartılıdır. Sonraki dönemin yazarlarından İbn İyas da bu salgında tek bir günde 24000 kişinin öldüğünü kaydeder.[152] Görüldüğü gibi H.833 büyük veba salgını sırasında Mısır'da ölen insan sayısı ile ilgili sağlıklı bir rakama varamıyoruz. Kroniklerin verdikleri rakamlar birbirlerini tutmuyor. Divanü'l-mevarise ulaşan ölü sayıları da oldukça abartılıdır.[153]

1429 yılının Aralık ayının sonlarında başlayıp 1430 yılının Mart ayının ortalarına kadar üç ay devam eden büyük veba salgını sırasında Mısır'da başta eski halife, sultanların çocukları, ümera, ulema, seyyid, şerifler ve memlûklardan kısaca toplumun her kesiminden insan vebaya kurban gitmiştir. Bunlar arasında 1412 yılında Ferec'in tahtan indirilmesinden sonra sultan yapılan ve el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî tarafından tahtan uzaklaştırılarak İskenderiye'ye sürgüne gönderilen Abbasi Halifesi Müstain Billâh,[154] sultan Eşref Barsbay'ın oğlu Muhammed, sultan el-Melikü'z-Zahir Tatar'ın oğlu Salih Muhammed, sultan el-Müeyyed eş-Şeyh'in oğlu Ahmed, sultan Eşref Barsbay'ın kardeşi Emir Seyfeddin Yeşbek b. Abdullah ve Mısır'da hapiste bulunan Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman'ın oğlu Seyfeddin Habil b. Osman'ı da sayabiliriz.[155] Bedreddin Mahmut e-Aynî de

---

[151] İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 180,181.

[152] İbn İyas, *Beda'uz-Zuhur*, C.II, Bi'l-Matbaatü'l-Kebiriye, Bulak Kahire H.1311, s.18–19.

[153] 1348–49 Kara Ölüm ve 1429–30 veba salgınlarında Mısır'da ölüm oranları ile ilgili Bk. Dols, *Black Death*, 205–225.

[154] Sultan Ferec'in hallinden sonra tahta çıkarılan Halife el-Müstain Billâh altı ay sonra, sultan el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmud tarafından sultanlık ve halifelikten azledildikten sonra İskenderiye'ye hapse gönderilmişti. Halife el-Müstain Billâh sekiz yıl halifelik yapmıştı. Sultan Eşref Barsbay zamanında hapisten çıkarılan eski halife H.833 yılı veba salgınından ölünceye kadar İskenderiye'de ikamete mecbur tutulmuştur. Bk..İbn İyas, *Beda'uz-Zuhur*, C.I, Bi'l- Matbaatü'l-Kebiriye, Bulak Kahire H.1311, s.358,359.

[155] Vebadan ölen diğer bazı ileri gelen kişiler ise şunlardı: Şerif Ali b. Adnan, Şerif Serdah b. Makbel b. Neccar, Şerif İmadeddin Ebubekir b. Ali, Emir-i Meclis Seyfeddin Beyboga b. Abdullah, Emir-i Ahur Seyfeddin Birdebbek es-Seyfî Yeşbek b. Özdemir, Şeyyü'l-İmamü'l- alemü'l-Allame Nizameddin Yahya İbnü'l-Allame Seyfeddin (Zahir Berkuk Medresesi Şeyhi), Emir Tevaşi Zeyneddin Mercan (sultan el-Müeyyed'in hazinedarı) vezir Taceddin Abdürrezzak'ın oğlu Zeyneddin Abdülkadir, Şerif Şehabeddin Ahmet b. Alâeddin, Emirü't- Tevaşi İftahareddin Yakut b. Abdullah er-Arguni (Memâlîkü's- Sultaniyenin ileri gelenlerinden), Şafî Mezhebi âlimlerinden Zeyneddin Ebubekir b. Ebubekir, Hanefî mezhebi âlimlerinden Sadreddin Ahmet İbn Kadı Cemaleddin, Kadı Celaleddin Muhammed b. Kadı Bedreddin vesaire. Bk. el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 842, 845, 848; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 327–334, İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 205–226.

vebaya ailesinden kurban verenlerdendir. O da salgından kimlerin öldüğünü eserinde belirtmektedir.[156] Yine dönemin diğer bir tarihçisi ve hadis bilgini İbn Hacer de yakınlarını vebada kaybetmiştir.[157] Daha önce bahsettiğimiz gibi İbn Tagribirdî'nin yakınları da salgında ölmüşlerdi.

Mısır'da veba salgının kalkmasından sonra hayat eski haline dönmüştü. İnsanlar tekrar işlerine başlamışlar ve günlük faaliyetler önceden olduğu gibi devam etmeye başlamıştı. H.834 başında (M.1430 Eylül) Mısır'da bir altın kıtlığı olmuş, onun değeri gümüş ve bakıra karşı artmıştır. Önceki yıllarda olduğu gibi sultan bu meselenin üstesinden gelmek için eşrefiye dirhemleri haricindeki paralarla alış verişi yasaklayarak bir Mısır dinarının 275 ile 285 fülûsa, bir eşrefiye dirheminin ise 20 fülûsa eşit sayılmasını kararlaştırdı. Bir dinar da yaklaşık 14 eşrefiye dirhemi yapmaktaydı. Bir müddet sonra bir dinar 230 fülûs kadar inmişti. Bu arada tedavülünün yasaklanmasına rağmen Frenk dinarı denilen paranın da hala kullanılmakta olduğu ve 225 ile 270 fülûs arasında işlem gördüğü anlaşılıyor.[158] Bu sırada Memlûk ülkesinde Frenk,[159] Karaman,[160] Kıbrıs,[161] Lengiye,[162]Müeyyediye[163] paraları

---

[156] Bedreddin Mahmud el-Aynî'nin yakınlarından bu salgında 17 kişi ölmüştür. Bunlardan 4 tanesi onun çocuğudur. Onların isimleri Ali, Ahmet, İbrahim adlı üç oğlu ve Fatıma adlı bir kızı. Aynî, müderrislik yaptığı Bedriye medresesinin bahçesine çocuklarını defnetmiştir. Bk.H.833 vebadan ölenlerin isimleri için, el-Aynî, XIX, 633–638.

[157] Müellif İbn Hacer'in veba salgınlarında üç kızını kaybettiğini görmekteyiz. H.819 yılında Fatıma ve Aliye, 833 salgınında ise büyük kızı Zeyyen Hatun öldü. Bk. İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâun*, 9.

[158]el-Aynî, XIX, 841; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 227, 229, 237.

[159] Ortaçağda Mısır'da kullanılan Venedik, Cenova ve diğer İtalyan devletleri ile Fransa gibi ülkelerin paraları için Bk.Necidî, 497–509.

[160] Konya ve yöresinde hüküm süren Karamanoğullarının bastırdıkları gümüş dirhemlerin Mısır'da kullanıldığı görülmektedir. Bu beyliğin Memlûk devleti ile yakın siyasî ve iktisadî ilişkileri vardı. İki taraf arasında tüccarlar gelip gitmekteydi. Bk. Necidî, 489–491.

[161] Memlûklara tabi olan Kıbrıs adası hâkimlerinin darp ettikleri paralar Mısır'da kullanılmaktaydı. Bk. Necidî, 491.

[162] Lengiye: Timur ülkesinde ve İran'da darbedilen sikkeler kastedilmekte olup bu paraların Suriye ve Mısır'da tedavülde olduğu görülüyor. Memlûk devletinde gümüş darlığı sebebiyle Timur ülkesinde darbedilen gümüş sikkeler rağbet edilen bir para olmuştur. Barsbay diğer paralar gibi dirhemü'l-lengiyeyi de 1428 yılında yasakladı. Ancak gümüş para darlığı yüzünden bu paranın tedavülünün devam etmiş ancak 1430 yılında Barsbay bu paraların çarşılardan toplanarak darphaneye getirilip eritilmesini emretmiş ve neticede halkın elinden toplanan bu para eritilmiştir. Bk. Necidî, 486–488.

[163] Müeyyed: el- Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî zamanında basılan altın ve gümüş dirhemler. Bk. el-Makrîzî, *el-Nukud el- Kadime ve'l- İslâmiye*, (çev. İbrahim Artuk) *Belleten*, C.XVII, Sayı, 67, Ankara 1953, s.391.

kullanıldığı gibi zagliye veya zagli[164] adı verilen sahte paraların da kullanıldığı görülüyor.[165]

Mısır'da ortaya çıkan altın kıtlığının kısa sürdüğü ve tedavüldeki paralar arasındaki değişim oranının dengelendiği görülmektedir. Bu arada Nil normal taşma seviyesine ulaşmış, araziye ekim yapılmış, arkasından da bol basat elde edilmiş ve neticede fiyatlar aşağıya doğru inmişti. Bolluktan dolayı Mısır'da tahıl fiyatları diğer zamanlarla kıyaslandığında ucuzluğun oranını anlamak mümkündür. Bu sırada balkın önemli temel besin maddeleri olan buğdayın bir irdebbi 6,5, baklanın 2,5, arpanın ise 3 dirhemü'l-fıddaya satıldığı görülüyor. Kahire Muhtesibi el-Aynî, iki irdebb buğdayın bir, dört irdebb arpa ve fulun ise bir dinara kadar indiğini kaydetmektedir. İbn Hacer böyle bir ucuzluğun ancak el-Müeyyed eş-Şeyb zamanında yaşandığını belirtmektedir.[166] Ülkenin birçok yerinde bolluk yaşanırken batı kesiminde arazilerde çoğalan fareler tahıl ve bostanları yemiş ve zarara sebep olmuşlardır.[167]

Memlûk topraklarında H.835'te (M.1431–1432) bolluk ve ucuzluk yaşanırken Bağdat, Diyarbakır, Tebriz ve el-Cezire bölgelerinde kıtlık ve pahalılık ortaya çıkmıştı. Buralarda pahalılık ve kıtlığın sebebi Karakoyunlular ile Timurlular arasında görülen çatışmalardan kaynaklanmaktaydı. Kıtlık ve açlığın arkasından Bağdat, Diyarbakır ve el-Cezire bölgelerine veba salgını da yayılmıştır.[168]

Kahire muhtesibi el-Aynî H.835'te (M.1431–1432) muhtesiplikten azledilerek Hanefi mezhebi kadılığına tayin edildi. Onun yerine de Ali Selahaddin b Bedreddin b. Nasrullah getirildi. Bu atama bir azletmenin ötesinde görev değişikliği olarak görülmektedir.[169]

Memlûk ülkesinin Mısır kısmında H.835 ve 836 yıllarında (M.1432–1434) iktisadî durum iyi görünmekle birlikte Suriye pabalılığın hüküm sürdüğü anlaşılıyor. Bu istikrarsızlığın sebebi kuraklıktan dolayı değil de sultan Barsbay'ın ordusu ile Akkoyunlular üzerine yürümek için bölgeye gelmesiydi. Memlûk sultanı topraklarına saldıran ve düşmanca politika izleyen Akkoyunluların üzerine Dulkadirlilerle birlikte sefere çıkmıştı.

---

[164] Zagliye veya zagli: Herhangi bir paranın sahtesine denmektedir. Bilhassa Memlûklar döneminde Mısır'da revaçta olan Avrupa ülkelerinin paralarının sahtesinin darp edilmekte olduğu görülmektedir..

[165] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 851, 852, 853; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 185.

[166] el-Aynî, XIX, 840; İbn Hcer, İnbâ, VIII, 226.

[167] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 859; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 250.

[168] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 864; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 250- 251.

[169] el-Aynî, XIX, 849.

Sultanın ordusunun ihtiyacı olan iaşeyi temin etmek için Suriye şehirlerinde gıda maddesi satın alması nedeniyle, tahıl fiyatlarında bir yükselme göze çarpmaktadır. Halep'te Frenk dinarı 275, eşrefiye dinarı ise 285 fülûsa bozuluyor ve buğdayın bir irdebbi 170 ile 200, arpa ve bakla ise 170 ile185 fülûsa çıkmıştı. Sabunun rıtlı 18, tuzlu zeytinin rıtlı 15, halûm peyniri 9 dirhem olurken, kumaş fiyatları da yükselmişti.[170] Tahmin edildiği gibi bu pahalılık askeri seferden kaynaklanmakla birlikte Memlûk ülkesinde bu sırada bir altın kıtlığı yaşanmaktaydı. Bunun neticesinde bir dinar 285 hatta 300 fülûsa kadar yükselmişti. Sultan piyasaya yeni dinarlar basarak sürmesine rağmen altının değer artışı devam etti.[171]

Nil'in nehri H.836 sonlarında (M.1433 Temmuz) düzensiz akmaya başlayınca, H.837 başlarında (M.1433 Ağustos) bir takım sıkıntıları birlikte getirdi. Önce Nil'in seviyesi yükselmiş sonra da azalarak taşma noktasının altına inmişti. Bundan dolayı tahıl fiyatları da yükseldi. Buğdayın bir irdebbi 90'dan 180'e, arpa ve ful ise 110 fülûsa çıkmıştı. Ancak nehrin suyunun taşma seviyesine gelmesiyle korkulan kıtlık olmayarak durum normale dönmüştür.[172]

Mekke'de H.837 Şaban'ında (M.1434 Mart-Nisan) veba salgını çıkmış, günde 50 kişinin ölümüne neden olmaya başlamış ve bir süre sonra kesilmişti.[173] Birinden diğerine bulaşmış olmalıdır ki Hicaz'ın karşısında bulunan Habeşistan topraklarında da bu sırada bir veba salgını görülüyor.[174]

Mısır'da fiyatlar H.838'de (M.1434–35) normal seyrinde devam ederken bir takım dalgalanmalar da görülmekteydi. Mesela buğdayın bir irdebbi 180 fülûstan 250'ye çıkmıştı.[175] H.838 Şaban'ında (M.1435 Mart) Sultan Barsbay yeni bir bakır para darbedilmesi emrini verdi. Piyasada fülûs darlığı da bu yeni paranın kestirilmesinin nedenlerindendi. Halkın elinde bulunan eski fülûslar toplanarak darphaneye taşınarak burada yeni fülûs dirhemler basılarak eskilerle değiştirildi. Bu yeni fülûsun 24 dirhem olması kararlaştırıldı. Bu ölçü H.759 (M.1357–1358) yılında basılan fülûsun ağırlığındaydı.[176]

Mısır'da tahıl fiyatları H.839 başlarında (M.1435 Temmuz) normal seviyede devam ederken, Rebiülahir'de (Aralık- Ocak) birdenbire pahalılık

---

[170] el-Aynî, XIX, 658.
[171] Necıdî, 318.
[172] İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 296.
[173] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 914–915. İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 233.
[174] el-Aynî, XIX, 668.
[175] İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 355.
[176] el-Aynî, XIX, 666; Necidî, 241.

başladı. Buğdayın bir irdebbi 400, bakla 200, arpa 170, unun hatası 110, ekmeğin yarım rıtlı 1, koyun etinin bir rıtlı 8, inek etinin bir rıtlı 5, zeytinin yarım rıtlı 14, susam yağı ise 12 fülûsa kadar satılır olmuştu. Bu yiyeceklerin fiyatlarının artması yanında çarşı- pazarlarda bulunamaz da olmuşlardı. Sultan Barsbay şekerde olduğu gibi Uzakdoğu'dan gelen karabiber alım ve satımını da kendi tekeline aldı. O ve adamlarından başka Mısır'da kimse biber alıp satamayacaktı. Pahalılığın şiddetlenmesi üzerine sultan ahraü's-sultaniyeyi[177] (tahıl deposu) açarak ucuz fiyatla tahıl sattırarak gıda maddelerinin fiyatlarının inmesini sağladı.[178] Böylece halkın sıkıntılarını bir nebze de olsa azalmış ve karaborsacılarla mücadele edilmeye çalışılmıştır.

Mısır ve Suriye'de H.839'da (M.1435–1436) salgın hastalık görülmese de birçok yerde veba salgınlarının olduğunu görüyoruz. Bu salgın hastalıklardan biri de Osmanlı Devletinin Bursa şehrinde ortaya çıkmıştır[179]. Bu yılda başka bir veba salgını da Aden ve Yemen'de ortaya çıkmış ve devam ettiği dört ay zarfında birçok insanı telef etmişti. Yemen'de başlayan veba salgını Habeşistan ve Berberi ülkelerine ve sonrada Frenk memleketlerine yayılmıştı. Kahire'ye gelen haberlere göre Aden halkının dörtte üçü bu salgından ölmüştü. Aden'de 300 evin sahipleri öldüğü için varisleri de olmadığından sahipsiz kalmıştı. Bu şehirde rivayetlere göre 7800 kişi hayatını kaybetmişti. Şaban'ın sonlarına doğru (Mart) veba salgın Aden'de kalkarken, aynı yılın Ramazan'ında(Mart-Nisan) ayında Yemen'in Ta'z şehrinde ortaya çıkmış ve Şevval'de(Nisan- Mayıs) orada ölümler artmıştır. Mekke'ye ulaşan haberlere göre hu şehrin bir camisinde bir defada 150 cenaze kaldırılmış ve başka bir habere göre ise üç günde 2000 kişinin cenaze namazı kılınmıştı. Veba salgınından buralarda o kadar çok insan telef olmuştu ki köyler boşalmıştı. Bu veba salgının Habeşistan'ın Müslüman ve

---

[177] Ahraü's- sultaniye: Memlûklar zamanında ihtiyaç zamanlarında kullanılmak üzere bilhassa da savaşlarda ordunun erzak ihtiyacını karşılamak amacıyla tahıl saklanan ambarlara denir. Her nevi zahire doldurulan bu ambarlar ancak zorunlu hallerde yani kıtlık ve pahalılık gibi durumlarda fiyatları düşürmek ve halkı rahatlatmak için açılır ve tahıl satışı yapılırdı. Memlûklar zamanında tahıl depolarının yanında sultanın ve sarayın ihtiyacını karşılamak için saman ve odun saklanan ve şûn adı verilen başka depolar da vardı. Bk. Halil b. Şahin ez- Zahirî, *Zubdetü Keşfü'l-Memâlîk*, (Neşr: Paul Ravaisse) Paris 1894, s.122-123.

[178] el-Aynî, XIX, s.840; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 374.

[179] H.839 Safer (M.1435 Ağustos- Eylül) ayında Bursa ve etrafında dört ay devam eden bir veba salgını olmuştur. Dönemin Arap kaynaklarının yanında Osmanlı müelliflerinden Oruç Bey de ayrıntıya girmeden veba salgınından kısaca bahsetmektedir. Bk. el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 959; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 375; Edirneli Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, (Baskıya Hazırlayan: Nihal Atsız), Tercüman 1001 Temel Eser, s.85; Kanat 2000, 240.

Hıristiyan halklarına hatta zenci ülkelerine kadar yayıldığı kaydedilmektedir.[180]

Mısır'da H.840 yılına kadar (M.1435–1436) ciddi bir salgın hastalık görülmemiş, fiyatlar normal seyrinde devam etmiştir. Bu istikrar ortamının kurulmasında kıtlık zamanlarında devletin hububat ambarlarını açarak ucuz tahıl satışları yapması etkiliydi. Ordunun gıda ihtiyacını karşılamak ve sıkıntılı anlarında tedbir olsun diye devlet, hububat hazinelerini dolu tutar ve boşaldığı anda tekrar doldurulurdu. H.840 Cemaziyelahîr'inde (M.1437 Ocak) fiyatların artması korkusundan devlete ait ambarlara 30 bin irdebb tahıl alınması kararlaştırıldı.[181]

H. 841 Yılı Veba Salgını

Sultan Barsbay zamanında Memlûk Devletinde ikinci önemli veba salgını H.841'de (M.1437) meydana geldi. Bu veba salgını hem Mısır hem de Suriye'de görülmüş ve H.833 vebasına göre biraz hafif olmakla birlikte yine de binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Veba salgını önce Suriye şehirlerinde başlamış ve sonra da Mısır'a yayılmıştır. Veba ilk olarak Cemaziyelevvel'de (Kasım) Suriye'de Hama ve çevresinde ortaya çıkmış ve her gün 150'den fazla insanın telef olmasına neden olmuştur. Cemaziyelahîr'de (Kasım-Aralık) Hama'da salgın daha da şiddetlenerek her gün ölen insan sayısı 300'e ulaşmıştır. Kaynaklar bu şehirde daha önce bu kadar etkili bir veba salgını görülmediğini belirtmektedirler. Hama'dan sonra veba Trablus kentine de yayılmış ve kış mevsimi sonunda Dımaşk'a ulaşarak seri ölümlere neden olmaya başlamıştır.[182]

Suriye şehirlerinde vebadan ölenlerin çoğunluğu Bağdat, Tebriz, Meşhet gibi şehirlerden yurtlarını terk ederek gelen yabancılardı. Söz konusu olan yerlerde meydana gelen siyasî karışıklıklardan dolayı insanlar batıya doğru göç etmişlerdir. Suriye'nin Halep, Dımaşk ve Hama şehirlerine gelen bu insanlar zor şartlar altında yaşamaktaydılar. Dönemin müelliflerinden el-Makrîzî ve el-Aynî bu mültecilerin arasında vebanın yaygın olduğunu ve onların birçoğunun öldüğünü kaydederler.[183] Zaten veba mikrobu göçler yoluyla da bulaşmakta, açlık çeken, evsiz, barksız ve zor şartlar altında yaşayan insanlar arasında daha yaygın görülmekteydi. Suriye ve Filistin'in Dımaşk, Safed, Sur, Remle, Halep, Hama, Trablus, Humus, Gazze gibi

---

[180]el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 976–977; İbn Hacer, *İnbâ*, VIII, 392.
[181]el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1004.
[182]el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1021, 1024, 1025; İbn Hacer, *İnbâ*, IX, 6.
[183]el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/ II, 1029; el-Aynî, XIX, 685.

şehirlerinde etkisini artıran ve daha sonra Mısır'a doğru yayılan bu salgın büyük felaketlerden biri olarak telakki edilmektedir.[184]

Irak ve doğusundaki bölgelerden Suriye'ye, oradan Mısır'a hatta Avrupa ülkelerine bile veba salgını yayılmıştır. Irak'ta Ramazan ayında (Şubat-Mart) şiddetini artıran veba salgını Rahbe şehrinde ölümlere neden olmaya başlamış, bilhassa Fırat nehri yakınlarındaki heldelerde yaşayan Türkmen ve Arap kabileler arasında etkili olmuştur. Filistin'in Gazze şehrinde veba salgını sırasında 12000 kişinin öldüğü söylenmektedir.[185]

Bu veba salgınının Mısır şehirlerine yayılması konusunda iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri yukarıda zikrettiğimiz Suriye yoluyla olandır. Bu fikri muasır kaynaklardan İbn Tagrihirdî ve el-Makrîzî ifade ederken sonraki tarihçilerinden İbn İyas, Yukarı Mısır'ın Said bölgesinden salgının Aşağı Mısır'a doğru yayıldığını ileri sürmektedir.[186]

İbn Tagribirdî veba salgınının Kahire'de Ramazan ayında (Şubat-Mart) başladığını yazmaktadır.[187] Ancak daha H.841 Şaban'ında (M.1438 Ocak–Şubat) Mısır'da büyük baş hayvanlarda bilhassa inekler de sığır vebası görülmeye başlamış ve birçok hayvan telef olmuştu. Bunun arkasından da H.841Ramazan'ının başında (M.28 Şubat 1438) ise insanlar arasında yayılmaya başlayan vebadan ilk önce 18 kişi ölmüştür. Bundan sonra ölümler tedricen devam etmiştir. Daha önceki salgınlarda olduğu gibi hastalık zayıflar ve güçsüzler, bilhassa çocuk, genç ve köleler arasında toplu ölümlere neden olmaya başlamıştır. Sultan Barsbay, el-Müeyyed eş-Şeyh zamanında yapılan bir duanın taklit edilmesini istedi.[188] Dört mezhep kadısı, şeyhler ve ileri gelenler toplanarak vebanın kalkması için dua yapıldı. Veba salgınları sırasında adet olduğu üzere *Sahih-i Buharî* okundu. Ayrıca bu veba salgını sırasında ilginç uygulamalardan biri de kadınların gece ve gündüz vakitlerinde sokak, cadde ve çarşılarda dolaşmalarının yasaklanmasıdır. Kadınların evlerinden çıkmalarına mani olunarak, yasağa uymadıkları takdirde öldürülecekleri bile ilan edildi. Kahire valisi ve bazı yetkililer yasağa uymayan yol ve çarşılarda buldukları kadınları dövdürdüler. Bu

---

[184]el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1031; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 273.

[185]el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1035, 1040.

[186] İbn İyas, *Beda'uz-Zuhur*, II, 21.

[187]İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 273.

[188] H.822 (M.1419) yılındaki Kahire'de başlayan ve 12.000 kişinin ölümü ile sonuçlanan veba salgını sırasında sultan el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî'nin de katılımı ile gerçekleşen dua kastedilmektedir. Bk. Kopraman, "al- Malik al- Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412–1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumî Bir Bakış", 166–167.

uygulama kadınlara yönelik süs eşyası, elbise ve ıtriyat satan esnafın işlerinin durmasına ve zarar etmelerine neden oldu Yasaklardan biri de her zaman felaket dönemlerinde yürürlüğe konan içki içilmesi ve imalatının yasaklanmasıydı. Genellikle bu işi yapanlar gayrimüslimlerdi. Onların evleri aranarak içki bulunup bulunmadığı kontrol edildi.[189]

Mısır'a yayılan veba salgınında, Ramazan Bayramı günü divanü'l-mevarise ölenlerden isimleri bildirilenler Kahire'de 122 kişiye ulaşmıştı. Kahire'de yaşayan Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan halka bulaşan salgın birçok kişinin hayatını kaybetmesine neden oluyordu. Sultanın saray halkı ve askerlerine de sirayet eden salgından onun oğulları ve kızları, cariyeleri ve köleleri yanında kale altında tıbaklarda yaşayan memlûklardan birçokları da ölmüştür.[190] İleri gelen kişilere de bulaşan veba salgınından Kahire muhtesibi Devlet (Dulat) Hoca da öldü. O muhtesipliği sırasında yanlış uygulamalarından dolayı halkın tepkisini çekmiş ve nefret edilen bir kişi haline gelmişti. Bu yüzden onun ölümünden halkın memnun olduğu kaynaklarda ifade etmektedirler. Veba salgını Kahire'de şiddetlenerek ölü sayısı günlük 400 kişiye kadar çıkmıştı.[191]

Kahire'de Şevval'inin 21'de (17 Nisan) vebadan ölenlerden divanü'l-mevarise isimleri bildirilenler bir günde 344 kişiye ulaşmıştı. Hatta Kahire'nin musallalarında cenaze namazı kılınarak defnedilen insan sayısı bir günde 1000 kişiye ulaşmıştı. Zilkade'de (Nisan- Mayıs) hastalıktan ölen sultanın memlûkları artmış hatta onların sayısı binlerle ifade ediliyordu. Sultana bağlı memalikü's-sultaniye askerlerinden 160 kişi öldü. Sultanın sarayında yaşayan cariyelerden 160, odalıklarından 17'si ve onların da erkek ve kız evlatlarından olmak üzere toplam 17 çocuk ölmüştü. Kahire'de bilhassa küçük çocuklardan ölenler çoktu. el-Makrîzî bu salgından Fırat'tan Şam beldelerine Gazze ve Mısır'a kadar birçok yerde binlerce kişinin öldüğünü yazmaktadır. Onun verdiği bir bilgiye göre Kahire'den Dımaşk'a gitmek için yola çıkan bir kafile el-Arîş'e vardıklarında onlardan 70'ten fazlası ölmüştü.[192] Kahire'de Zilkade'de vebadan ölenler her gün 40–50 oluyor ve 30'un altına düşmüyordu. Bir ara veba kesilir gibi olmuş ve ölü sayısı bir günde 20'ye inmişti. Ancak bir süre sonra yeniden şiddetlenerek 500'e kadar yükseldi. Zilkade'nin 12'sinde (7 Mayıs) Kahire'deki Mümünî

---

[189] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1031–1035; İbn Hacer, *İnbâ*, IX, 7; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 273–274.

[190] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1035, 1040; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 280; David Ayalon, 69.

[191] İbn Hacer, *İnbâ*, IX, 21,25; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 283.

[192] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1041–1042.

musallasından 300 kişinin cenazesi kaldırıldı. Sonra bu sayı 30'a kadar düştü.[193]

Kahire'den sonra veba salgını Zilhicce ayında (Mayıs sonları) İskenderiye, Dimyat, Fuh, Demanhur gibi Delta bölgesinin şehirlerine yayıldı. Buralarda vebadan birçok insan ölmüş hatta İskenderiye'de her gün ölenlerin sayısı 100 kişi buluyordu. Kahire'de veba salgını sırasında alış veriş durmuş ve esnaf mal satacak müşteri bulamaz olmuştu. Kölelerin çoğu öldüğü için köle çarşısı kapandığı gibi köle alacak kimse de yoktu. Mesela bir adam kölesini satmak için Kahire caddesinde " bu köleyi kim alacak" diye bağırıyor ancak cadde insanla dolu olduğu halde kimse onu almıyordu. Çünkü onu satın alacak kişi vebadan onun aniden öleceğinden korkuyordu.[194]

Kahire'de (H.841 9 Şevval Cuma) garip bir olay yaşanmış ve halkın bu olayı yorumlaması da ilginç olmuştu. Salgın hastalıklar sırasında halkın nasıl bir ruh halinde olduğunu anlamak için bu olaya bakmakta fayda vardır. Veba salgını ortalığı kasıp kavururken kıyamet gününün geldiği ve herkesin toplu şekilde öleceği şayiaları yayılmıştı. Halk, el-Ezher camiinde Cuma namazı kılmak için toplanmıştı. Bu sırada orada bulunan dönemin iki muasır müellifi el-Makrîzî ve İbn Tagribirdî camide yaşananları kaydederler; İmam Cuma namazı sırasında minberde hutbe okurken birden bire oturmuş sonra doğrularak yeniden hutbeye başlamış, fakat kısa süre sonra yeniden bayılmış şekilde minberin kenarına oturmuştu. Bu durum halkı heyecanlandırmış ve imamın öldüğü zannedilmişti. Ancak imam kalkarak namazı kıldırmıştı. Bu arada camiye cenazeler de gelmekteydi. Bu sırada halkın içinden bazıları imamın bayılmış olduğunu ileri sürerek namazın sahih olmadığı ileri sürmüşler. Bunun üzerine aynı işlemler yeniden baştan alınarak Cuma namazı yeniden kılınmıştır. Fakat cemaatin arasında tartışmaların devam etmesi üzerine başka bir kişi öğle namazı kıldırmıştı. Neticede bir Cuma vakti iki hutbe okunmuş, iki Cuma namazı ve iki öğle namazı kılınmıştı. Bu durum halk arasında artık sultanın da sonunun geldiği şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştu.[195]

Veba salgını insanlardan başka deniz ve kara hayvanlarına da bulaşmıştı. Nil'in üstünde birçok ölü balık görülmüştü. Özellikle insanlarda etkili olan veba salgınında el-Makrîzî'ye göre Ramazan, Şevval ve Zilkade aylarında Mısır topraklarında 100 bin kişi ölmüştür. Ölenlerin çoğu çocuk,

---

[193] İbn Hacer, *İnbâ*, IX, 12–13.
[194] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1047.
[195] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1038–1040; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 279–280.

kız, genç ve kölelerdi. el-Makrîzî'nin ifadesine göre adeta evler çocuk, kız ve kölelerden boşalmıştı. Suriye şehirlerinde de durum bundan pek farklı değildi.[196] Bu veba salgını büyük felaketlerden biri olarak görülüyordu.[197] Dönemin idarecileri, din âlimleri hatta müellifleri diğer veba salgınları ve kıtlıklarda olduğu gibi, Mısır halkının başına gelen bu musibeti de ilahî bir cezalandırma olarak nitelendirdiler. Bu nedenle de halkın kötü işlerden uzak durmalarını tavsiye etmişlerdir.[198]

Sultan Barsbay da bu veba salgını sırasında altı ay süren uzun bir hastalık çekmiş ve sonunda H.841 Zilhicce'sinin 13'de (M.7 Haziran 1438) vefat etmiş ve oğlu Yusuf tahta çıkarılmıştır.[199] Ancak o tahtını koruyamayarak yönetimi Çakmak adlı bir memlûk emirine tahtını bırakmak zorunda kaldı.

Sonuç

1422-1438 tarihlerini kapsayan bu çalışma ile Sultan Barsbay döneminde Memlûk ülkesinde görülen iktisadî sıkıntıları, kıtlık ve salgın hastalıkları ortaya koymaya çalıştık. Makalemizin başında da belirttiğimiz gibi, Barsbay döneminde Memlûk devletinde bir takım siyasî başarılara rağmen iktisadî bakımdan ülkenin durumunun iyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu dönemde görülen ekonomik krizler, kıtlık, açlık ve salgın hastalıklar ülkeyi kasıp kavurmuştur. Bunun yanında başta sultan Barsbay ve yöneticilerin iktisadî konularda müdahaleci bir rol oynamaları, çarşı pazardaki alışverişi ve ülkeye gelen tüccarları olumsuz etkilemekteydi. Memlûk devletinde para istikrarının sağlanamaması, yabancı paralarının tedavülünün yasaklanması, altın ve gümüş darlığı ve bakır dirhemlerle halkın ve tüccarların alış verişe zorlanmaları da ekonomi üzerindeki negatif amillerdi.

Genelde Nil'in taşmasının durması veya taşmanın gereğinden fazla olması nedeniyle Mısır arazisinin suya boğulmasından kaynaklanan kıtlıklar yanında yukarıdaki birçok örnekte görüldüğü gibi muhtekirlerin ve muhtesiplerin yanlış uygulamaları ile de pahalılık ve açlık ortaya çıkmıştı. Bu süreçte halkın sıkıntıları ve şikâyetleri artmış, hatta muhtesiplere saldırılar bile yapılmıştır. Sultan halkı yatıştırmak için devlete ait tahıl depolarından piyasadaki fiyatları kırmak için ucuz fiyatla buğday, arpa, bakla gibi tahılların satışını yaptırmış ve fiyatlar belli oranlarda tutulmaya

---

[196] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1048.
[197] Suyutî, II, 184.
[198] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1028; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 271.
[199] el-Makrîzî, *Sülûk*, IV/II, 1050–1051; İbn Tagribirdî, *Nücûm*, XIV, 285.

çalışılarak sınırlandırılmıştır. Bu şekilde pahalılık ve fiyat artışı engellenemediğinde de muhtesipler görevlerinden azledilmişlerdir. Ancak bütün bu tedbirlerin genelde başarısız olduğunu hatta fiyatları düşürmekten daha ziyade artırdığını görmekteyiz. Çünkü bugün de olduğu gibi geçmiş devirlerde de fiyatlar arz talep durumuna göre dengelenmekte ve müdahaleler ters etki yapmaktaydı.

Sultan Barsbay döneminde Mısır ve Suriye halkının şüphesiz en fazla sıkıntıya maruz kaldıkları H 833 (M.1429–1430) ve H.841 (M.1437–1438) veba salgınlarıydı. İki büyük veba salgınının görüldüğü bu dönemde ülke önemli ölçüde nüfus kayıplarını uğradı. Ayrıca, bulaşıcı hastalıklar sırasında halkın sosyal ve psikolojik durumlarında değişimler görüldü. Çünkü vebanın bulaştığı insanın genelde öleceğinden emin olması ve yakınlarından ayrılma korkusu toplumda bir hüznün yaşanmasına neden oluyordu. Anne babaların, çocukların, kardeşlerin toplu ölümleri ve birden aynı camii ve musalla taşlarında binlerce insanın cenazelerinin kaldırılışı sırasında toplumun geri kalanının nasıl bir ruh halinde olduğunu tahlil etmek gayet güç olmalıdır. Ölülerin çokluğundan evlerin, yolların, sokak ve caddelerin cesetlerle dolması yaşayanların tahammül etmelerinin mümkün olmadığı hallerdir. Salgınlarda çalışabilen insanların, tüccarların ve esnafın ölümü ekonomiyi kötü şekilde etkilemiştir. Çarşılar, dükkânlar ve hanlar kapanmış, hastalıktan ve ölümlerin çokluğundan halk dışarı çıkamaz hale gelmiş ya da ölüm korkusundan alış verişin bir anlamı kalmamıştır. Veba salgını sırasında toplumu dehşet, korku, panik, acı ve hüzün kaplamıştır. Bu hal içinde insan herhalde dünyevi hiçbir şey yapmak istemez.

Veba salgınları ve iktisadî buhranlar Memlûk ekonomisini kötü şekilde etkilemiştir. Doğal felaketlerde nüfus kaybı iş kolları üzerinde çalışanların ölümü ile işgücü kaybına neden olmuştur. İkta sahipleri ve üzerinde çalışan halkın ölümü ile toprak ekilememiş ve ürün kaybına neden olmuştur. İlaç ve şeker fiyatları yükselirken, mobilya, kap kacak ve lüks elbise fiyatları çok düştüğü gibi bunları alan da kalmamıştır. Yünlü ve ipekli kumaşlara rağbet azaldığı gibi bu iş kollarında çalışanların da sayıları azalmıştır. Mesela 1394 yılında İskenderiye şehrinde dokuma tezgâhlarında 12000 ile 14000 arasında dokuma işçisi çalışırken bu rakam 1434 yılında 800'e düşmüştür. Elbetteki diğer etkenlerin yanında vebadan insanların ölümü de bunun sebeplerindendi.[200] 1403 yılında İskenderiye'yi ziyaret eden Kıbrıslı bir tüccar bu şehirde 9000 dokuma tezgâhı olduğunu söylerken bu rakam 1430 yılında çok az bir sayıya inmişti. Uzun yıllar devam eden kıtlık ve salgın

[200] Dols, *Black Death*, 264- 265.

hastalıklar Mısır'da köy hayatını da etkilemiştir. Gerek açlık ve kıtlıktan göçler neticesinde gerekse vebadan ölümler nedeniyle 1434 yılında Mısır'daki kırsal yerleşim merkezi sayısı divanü'l-ceyş kâtipleri tarafından 2170 olarak sayılmıştır. Oysaki Fatımîler zamanında (969–1171) Mısır'daki köy sayısı 10000 olarak hesap edilmişti. Çiftlik sayıları da aynı şekilde azalmıştır. 1324 yılında Fustat şehrinde 66 tane şeker imalat hanesi varken bu sayı XV. yüzyılın başlarında 19'a inmiştir.[201] Sultan Barsbay döneminde yanlış ekonomik politikalar, sultan ve adamlarının ekonomik etkinliklere katılmaları ve müdahaleleri Memlûk Devletinin genel ekonomik durumunu kötüleştirmiştir. Ülkeye gelen yabancı tüccarların sayısı azalmış ve bunun neticesi olarak da gümrük geliri düşmüştür. Mesela Mısır ile Suriye arasında bir şehir olan Katya'nın gümrük geliri 1326 yılında günlük 1000 dinar yıllık 350 bin dinar, 1395 yılında yıllık 96 bin dinar, XV yüzyılın sonunda da bu rakam yıllık sadece 8 bin dinara inmiştir. XIV. yüzyılın sonlarında Berkuk dönemindeki karışıklıklar ve XV. yüzyılın ilk yarısında Barsbay dönemindeki iktisadî düzensizlikler, veba salgınları ve tekelci müdahalelerin bunda etkili olduğu görülmektedir.[202] Ancak Barsbay döneminde uygulanan tekelci müdahaleler iktisadî hayatı olumsuz etkilemekle birlikte o dönemin şartlarında devletin korumacı bir tedbiri olarak hem halkın sıkıntılarını gidermeye yönelik hem de fiyatların inmesi bu arada da karaborsacılarla mücadele etmek gibi önemli sonuçları beraberinde getirmiştir.

Veba salgını sırasında Memlûk ordusunda kayıplar çok olmuştur. Vebanın toplu halde yaşanan mekânlarda daha etkili ve hızlı yayılması bilhassa askerî kışla ve mekânları etkilemiştir. Sultanın Memlûklarına yayılan bulaşıcı hastalık onlardan binlercesinin ölümüne neden oldu. Hatta bu durum askeri seferlerin ertelenmesine bile yol açmıştı. İktâ sahipleri ile oralarda çalışan halkın salgından ölümü ile iktâlar boşalmıştı. Bu durum bir yandan toprağın boş kalması ve ürün kaybına neden olurken öte yandan da toprağa bağlı olan Memlûk askerî sistemini olumsuz şekilde etkilemiştir. Başta sultan olmak üzere Memlûk ümerasının asker yetiştirmesinde de zorlanmalarına neden olmuştur. Muhammed b Kalavun'un döneminde XIV. yüzyılın ilk yarısında memlûkların sayısı 12000 kişiyken, el-Müeyyed eş-Şeyh Mahmudî döneminde 5500, Barsbay devrinde de 1437 yılında 4000'e inmişti. XV. yüzyılda bazen memlûkların sayısının iki, üç bine hatta birkaç yüz kişiye kadar azaldığı görülmektedir. Bu sonuçta da politik ve diğer

[201] Lopez ve diğerleri, 115–116.
[202] Lopez ve diğerleri, 116–117.

faktörlerin yanında şüphesiz en önemli sebep, veba salgınlarından askerlerin kırılmasıydı.[203]

Ele alınan dönem itibariyle veba salgınları sırasında hastalıktan korunmak için hiçbir tıbbî önlemin alınmadığını görmekteyiz. Tamamen bulaşıcı mikroplar yoluyla yayılan hastalığa karşı karantina uygulamalarına gidilmediği gibi bunun bir kader ve ilahî mükâfat olduğu devrin din bilginleri tarafından ileri sürülmüş ve vebadan kaçmanın günah olduğu halka telkin edilmiştir. Hastalıktan ölen insanların cesetlerine koruyucu önlem alınmadan yaklaşılmaması gerektiği halde cenazelerin defnedilmesi hizmetlerine koşarak hayır ve hasenatın artacağı gerekçesiyle salgın hastalığa yakalanılmıştır. XV. yüzyılın ilk yarısında veba hastalığına karşı ciddi hiçbir tedavi yönteminin uygulanmadığına da şahit oluyoruz. Hastalıklı insanlara birçok örnekte gördüğümüz gibi tıbbî müdahale yapılmayarak daha çok dua ve ibadetlerle yardımcı olunacağı zannedilmiştir. Veba bulaşmış hastaya sadece şekerli yiyecekler ve meyveler verilerek onun direncini artırmaya çalışmışlardır. Hz. Muhammed'in vebaya karşı karantina uygulamalarını tavsiye ettiği halde bundan vazgeçilmiştir.[204] Doğunun en büyük hekimlerinden sayılan İbn Sina'nın vebaya karşı tavsiye ettiği önlemlere kulak asan olmamıştır. Oysa Avrupa ülkelerinde 1347 -50 arasında yaşanan "kara veba" salgınından sonra ciddi anlamda karantina uygulamalarına gidildiğini ve vebanın yavaş yavaş kalkmaya başladığını görülür.[205] Oysaki İslam dünyasında salgın hastalıkların tedavisi ve yayılması karşısında gerekli önlemlerin alınmadığı bilinmekte hatta karantina uygulamalarına karşı çıkılmış ve bu durum XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.[206]

İncelediğimiz bu dönemde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan kıtlıklar, veba salgınları ve iktisadî düzensizlikler karşısında alınan tedbirlerin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle bu döneme damgasını vuran veba salgınları devlet ve toplum hayatında önemli karışıklıkları

---

[203] D. Ayalon, .68–70, Lopez ve diğerleri, 118–119,127.

[204] İslam Peygamberi Hz. Muhammed veba ile ilgili " Veba bir diyarda görülür de siz oradaysanız, ondan kaçmak için o diyardan çıkmayınız. Eğer bir diyarda veba görüldüğünü duyarsanız oraya girmeyiniz" demiştir. Bu sözden anlaşılan mana salgın hastalıklar sırasında karantina uygulamasının gerektiğidir. Veba ile ilgili hadisler için Bk. *Sahih-i Buharî*, C.XII, (Terc: Mehmet Sofuoğlu), İstanbul 1988, s. 5754–5760, Muhammed Abdülhamid el- Buşî, el- İslâm ve't- Tıb, Kahire 1965, s.72–73.

[205] Michael W. Dols, *Black Death*, s.105–109.

[206] Michael W. Dols, "The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East 1347–1894", *Journal of the Economic and Social History of The Orient*, S.22, s.162–170; Daniel Panzac, 235–244.

beraberinde getirmiştir. Sultan Barsbay'ın bu sorunlar karşısında uyguladığı politikaların da yeterli olmadığını görüyoruz. Bu dönem itibariyle çıkarabileceğimiz önemli sonuçlardan biri olarak kıtlık ve salgın hastalıklar karşısında devlet ve toplumun soruna nasıl yaklaşıldığının ortaya konulmasıdır. Zira tarih boyunca insan topluluklarının yaşamları daha sonraki nesiller için önemli bir tecrübe alanı olmuştur. Ancak Memlûklar döneminde daha önce yaşanan birçok salgın hastalık ve kıtlıklara rağmen incelediğimiz bu dönemde gerekli derslerin çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Barsbay döneminden sonra da Memlûk devletinde bu gibi olaylar karşısında alınan tedbirler ve uygulanan yöntemlerde bir değişiklik olmadığı ve bunun devletin yıkılışına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

ARIK Feda Şamil, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *DTCF T.A.D.*, C.XV, Sayı, 26 (1990-1991), s.27-57

ARTUK, İbrahim, "Fels" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XII, s.309-310.

AŞUR, Said Abdulfettah, *Müctemaü'l-Mısrî Fî Asrı Selatini'l-Memalik*, el-Matbaatü'l-İslâmiyetü'l- Hadise, Kahire 1992.

_____, *el-Asrü-l-Memalikî Mısr ve'ş- Şam*, Darü'n- Nahdari'l-Arabiyye, Kahire 1976.

AYALON, David Neustadt, " The Plague and its Effect upon the Memlûk Army", *Journal of the Royal Asiatic Society (URAS)*, 1946, s.66-73.

EL-AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *Ikdu'l-Cuman Fi Tarih Ehli'z-Zeman*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, No: 2911/19, İstanbul.

EL- BELAZURİ, *Fütühü'l-Büldan*, (Çev: Mustafa Fayda), Ankara 1987.

EL- BİLÎ, Muhammed Berekat, *el-Ezmatû'l-İktisadîye ve'l-Evbiye fi Mısri'l-İslâmiyye*, Matbaa Camiatü'l- Kahire, Kahire 1986.

EL- BUŞÎ, Muhammed Abdülhamid, *el-İslâm ve't-Tıb*, Kahire 1965.

ÇETİN Atlan, "Memlûklar Devrinde Karimi Tüccarları" *AÜDTCF Tarih AraştırmalarıDergisi*, XXII/35, (2004) s.71–87.

DOLS, Michael W, *The Black Death In The Mıddle East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977.

_____, "The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East 1347–1894", *Journal of the Economic and Social History of The Orient*, 22, s.162–189.

EMİN, Muhammed Muhammed, *Evkaf ve Hayatü'l-İçtimaiye Fî Mısr, H.648–923/M.1250–1517*, Darü'n-Nehzatü'l- Arabiye, Kahire 1980.

el-ENSARÎ. ZEKERİYA, *Tuhfetü'r-Ragibin fî Beyani Emrü't-Tavain, Mahdut*, Darü'l-Kütübü'l- Mısriyye, 20732 B.

FLİNN M.W, "Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba", (Çev: Nemciye Alpay), *Tarih ve Toplum*, S.39, Mart 1987, s.25–30.

GANİM, Hamid Zeyyan, *el-Ezmatu'l- İktisadîye ve Evbiye fi Mısr Asrı Selatin'l- Memalik*, Mektebetü'l- Alemiyye, Kahire 1976.

GÖKHAN, İlyas, *13. ve 14. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Vebalar, Krizler ve Kıtlıklar*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1998.

HINZ, Walter, *İslâmda Ölçü Sistemleri*,(Çev: Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1990.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu) C.II, Kültür Bakanlığı Yayını, Eskişehir 1992.

HOLT P.M., *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

İBNÜ'L- ESİR, *İslam Tarihi (El- Kamil Fi't- Tarih)* C.X (Çev: Abdülkerim Özaydın),1991, C.XII, (Çev: Ahmet Ağırakça- Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İBN HACERÜ'L- ASKALANÎ, *İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr*, (Neşr:Abdülvahab el- Buharî), C.VIII, IX , Darü'l- Kütübi'l- İlmiye, Beyrut 1986.

_____, *Bezlü'l-Mâun Fî Fadli't-Tâûn*, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el- Katib), Darü'l- Asımeye el- Memleketü'l- Arabiye es- Suudiyye, Riyad H.1411.

İBN İYAS, *Beda'uz-Zuhur*, Matba Şa'b, Kahire1960. (Muhtasar)

_____, *Beda'uz-Zuhur*, Bi'l- Matbaatü'l-Kebiriyc, Bulak - Kahire H.1311.

İBNÜ'L- KESİR, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Çev: Mehmet Keskin), C.VII, İstanbul 1995.

İBN MEMMATÎ, *Kitabu Kavanîni'd-Devanîn*, (Tahkik: el- Emir Ömer Tosun), Mektebetü'l- Medboli, Kahire 1991.

İBN TAGRİBİRDÎ, *en-Nücumü'z-Zahire fi Mülüki Mısr ve'l-Kahire*,(Neşr: Muhammed Hüseyin Şemseddin), C.XIII; XIV, Beyrut 1992.

_____, *Havadisü'd-Duhur mada'l-Eyyamü's-Şühûr*, C.I, (845–856) (Editör: William Popper), California 1930.

KALKAŞANDÎ, Ebu'l- Abbas Ahmet b. Ali, *Subhu'l-A'şa Fi Sına'ti'l- İnşa*, (Neşr: M. H. Şemseddin), C.III Beyrut 1987.

KANAT, Cüneyt, "Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, İzmir, 2000, s.225-256.

KASIM, Abduh Kasım, *en-Nil ve'l-Müctemaü'l-Mısri Fi Asrı Selatini'l-Memalik*, Darü'l-Maarif, Kahire 1978.

KASIMOĞLU Ömer, "Veba" İnfeksiyon Hastalıkları", (Dzl. E.T. Çetin), III. Baskı, İstanbul 1979.

KÂŞİF, Seyide İsmail, *Mısr Fi Asrı Ihşidiyyîn*, Kahire 1950.

KAVAKÇI, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, İstanbul 1973.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar," Mısır Memlükleri (1250–1517)" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, C.VI, İstanbul 1987.

_____, "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412–1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumî Bir Bakış" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı,10–11, Sene 1979–80, İstanbul 1981, s.153–176.

_____, *Mısır Memlükleri Tarihi, Şeyh Müeyyed Mahmut Dönemi, 1413–1422*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

KORTANTAMER, Samira "Memlûk Tarihçiliğine Genel bir Bakış" *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.I, İzmir 1983, ss.31–35

_____, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: El- Acaib ve'l-Garaib", *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.IX, İzmir 1994, s.69-87.

KRAMER J. H., "Nil", *İA*, C.VI, s.276-282

LAPİDUS, Ira Marvin, *Müslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Pres, Cabridge Massachusette 1967.

LOPEZ, Robert, Harry Mıskımın, Abraham Udovitch, "England to Egypt, 1350–1500: Long – Term Trends and Long - Distance Trade", *Studies in the Economic History of the Middle East, School of oriental and African Studies University of London*, 1978, ss.93–128.

el- MAKRÎZÎ, Takiyeddin Ahmet, *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rifet Düveli'l-Mülûk*, C. IV (Neşr :Said Abdülfettah Aşûr), Kahire 1973.

_____, *Kitabû İgasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme* (Neşr. M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyal), Kahire 1940.

_____, *Kitabü'l-Mevaiz ve'l-İtibar fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar*, C.I, Beyrut trhsz.

_____, "el-Nukûd el-Kadime ve'l-İslâmiye" (Türkçeye çeviren ve notlar ekleyen İbrahim Artuk), *Belleten*, C.XVII, Sayı,67, Ankara 1953, s. 367–391.

MENEMENLİ, N, "Veba" *Türk Ansiklopedisi*, C.XXXIII, MEB Yayını, Ankara 1984, s.272.

NECİDÎ, Muhammed b.Muhammed b. Ali, *en-Nizamü'n-Nakda'l-Memlûkî, 1250-1517*, Mektebetü'l- Abîkan, Riyad 1993.

NEİLL William H.Mc, *Plagues and Peoples, Basıl Blackwell*, Oxford 1977.

ONUL Melahat, *Sistematik İnfeksiyon Hastalıkları*, II. Baskı, Ankara 1983.

ONUL, Behiç *İnfeksiyon Hastalıkları*, Ankara 1953

ORUC BEY, *Oruç Beğ Tarihi*, (Baskıya Hazırlayan: Nihal Atsız), Tercüman 1001 Temel Eser.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914–1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700–1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), İstanbul 1997.

POOLE, Stanley Lane, M.A. Litt. D, *A History Of Egypt in the Middle Ages*, Press of Second , London 1914.

SAHİH-İ BUHARÎ, C.XII, (Tercüme: Mehmet Sofuoğlu), İstanbul, 1988.

SAHİLLİOĞLU Halil. " Dirhem" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.IX, s.369–371.

_____, " Dinar" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.IX, s.352–355.

SUYUTÎ, Celaleddin, *Hüsnü'l-Muhadara fi Ahbari Mısr ve'l-Kahire, Matbaatü'l-Mevsu'at*, Mısır Trhz.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.25, İstanbul Mart 1971, s.1–38.

_____, "XIV. Asrın sonunda Memluk Ordusu" *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, İstanbul Eylül, 1960, C.XI, Sayı 15, s.85–94.

TUNCER A., *Toplum Sağlığında Enfeksiyon Hastalıkları ve Korunma*, II.Baskı, Ankara 1983

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı "XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler" *Belleten*, C.XVII, Ankara Ekim 1953, Sayı, 68, s.519–535.

ÜLGEN, Hilmi Ziya, *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara 1984

"Veba" *Meydan Larousse*, C.XII, s.551.

"Veba" *Ana Britannica*, C.XXI, s.553.

"Veba" *Büyük Larousse*, C.XXIII, s.121.

ZAHİRÎ Halil b. Şahin, *ez-Zubdetü Keşfü'l-Memalik*, (Neşr: Paul Ravaisse) Paris 1894.